

Проект „JUST/2011/PROG/AG/1883
За достоен труд и по-добър живот без дискриминация
по програма ПРОГРЕС на ЕС” (2007-2013)

Доклад

ДИСКРИМИНАЦИЯТА

срещу децата в институциите
скрита, претендирана или реална и осезаема

С подкрепата на Програмата за заетост и социална солидарност
– ПРОГРЕС (2007-2013) на Европейската общност

Проект „JUST/2011/PROG/AG/1883
«За достоен труд и по-добър живот без дискриминация»
по програма ПРОГРЕС на ЕС” (2007-2013)

Министерство на труда и социалната политика

ДОКЛАД

Дискриминацията срещу децата в институциите – скрита, претендирана или реална и осезаема

С подкрепата на Програмата за заетост и социална солидарност
ПРОГРЕС (2007-2013) на Европейската общност

Докладът е изготвен в периода юли-август 2012 г. и отразява резултатите от стартиращото проучване относно нагласите към дискриминация срещу деца в институционална грижа по признаците: раса, етнически произход, увреждане, възраст, религия или вярвания и сексуална ориентация, с пресечна точка пол.

Автори:

УНИЦЕФ България и екип от консултанти:

Живка Маринова, ръководител на екипа

Надя Шабани, юрист

Костадинка Самсорова, социолог

Дашенка Кралева, педагог

Анет Маринова, психолог

Илиана Малинова, психолог

**Със съдействието на Ружа Тонева, Елена Велинова,
Магдалина Джамджиева, Павлина Хубанова,**

ISBN 978-954-92855-2-9

Изказаните в настоящия доклад мнения и становища са отговорност единствено на авторите и не отразяват непременно мненията и политиката на УНИЦЕФ, Министерство на труда и социалната политика и Европейската комисия. Докладът следва да бъде цитиран при всяко преиздаване на материала, целия или части от него.

Съдържание

Резюме	5
Методология на проучването	7
Цели и задачи	7
Хипотези на проучването	7
Теренна работа	8
Въведение	9
I. Документално изследване	11
1. Въведение в правната рамка	11
а) Международноправна рамка	11
б) Вътрешно законодателство	13
2. Български и европейски стратегически документи	16
II. „Специализирани институции” за грижа за децата извън семейството	20
1. Видове институции за грижа извън семейството	20
2. Характеристики на избраните институции за деца	22
III. Резултати от емпиричното изследване	23
1. Статукво на децата в институциите, видяно през очите на интервюираните	24
а) Кои са децата, настанявани в институциите	24
б) Битови условия и режим на живот	25
в) Игри и развлечения	26
г) Образование, образователно ниво и образователни потребности	26
д) Информираност – телевизия, интернет/ книги	28
е) Осигуряване на медицинска помощ	28
ж) Наказания/ санкции/ ограничителни мерки	29
з) Връзка с родителите и семейната среда	30
и) Какво се случва с децата след като навършат 18 години	30
2. Дискриминационни нагласи и практики към децата в институциите	31
а) Наличие/липса на дискриминация	31
б) Сфери и ситуации, в които се проявява дискриминация	33
в) Нагласи на различните социални актьори	41
г) Идентифицирани форми на дискриминация	49

3. Възприятия на децата за дискриминация и равно третиране	50
а) Какво влизат децата в понятието дискриминация и справедливо и равно третиране	50
б) Връзка между усещанията за дискриминация и познаването на правата на детето	51
4. Чувстват ли се децата дискриминирани	52
а) Ситуации, в които децата усещат неравенство	52
б) Основните социални актьори, от които децата усещат неравно третиране	52
в) Влияние на дискриминационните практики на ежедневието на децата	53
5. Добри практики за преодоляване на дискриминацията	55
а) Какво работи добре според децата	55
б) Препоръки от възпитателите	56
6. Изводи и препоръки към държавните институции	57
а) Изводи от изследването	57
б) Препоръки	58
Заклучение	59

Резюме

УНИЦЕФ България и екип от консултанти проведе в периода юли - август 2012 г. стартиращо проучване по проект „JUST/2011/PROG/AG/1883 „За достоен труд и по-добър живот без дискриминация” с финансовата подкрепа на Европейската комисия, чрез Програма за заетост и социална солидарност „ПРОГРЕС” (2007-2013 г.) на Европейската общност, който се изпълнява от Министерството на труда и социалната политика.

Целта на проучването е да се идентифицират и изследват нагласите на децата, настанени в специализирани институции: какво според тях е дискриминация, какво означава да бъдат третирани справедливо и еднакво; кой и кога според тях ги дискриминира; по какви признаци се самоопределят като дискриминирани: раса, етнически произход, увреждане, възраст, религия или вярвания и сексуална ориентация, с пресечна точка пол (включително множествена дискриминация).

Основният фокус на теренното проучване са децата в институционална грижа на възраст 8-18 години, настанени в специализирани институции - домове за деца, лишени от родителски грижи, за деца с умствени увреждания, деца в социално-педагогически интернати и възпитателни училища интернати; деца извън специализираните институции, които са в пряк контакт с деца от институциите; деца, които изобщо не са в контакт с деца от институциите, но имат отношение към въпроса, както и към идентифициране на дискриминационните нагласи по изброените признаци с пресечна точка пол на възрастните, работещи в сферата на институционалната грижа и възрастните, които в професионалния си живот имат контакт с деца, живеещи в институции, например учители, социални работници и т.н.

Дискриминацията е процес, който най-често се основава на предразсъдъци и стереотипи и следователно може да бъде рационален и ирационален и съответно неразпознат. Поради спецификата на темата и целевата група е избран качествен метод на проучването, което обхваща деца, живеещи в институции, представителни като типология на институциите за резидентна грижа, съществуващи в България.

Проучването идентифицира конкретни области на проява на дискриминация (неравно третиране) спрямо децата в институциите, която ограничава или лишава децата от достъп и упражняване на основни права, залегнали в Конвенцията за правата на детето като право на живот без насилие, право на образование, право на адекватни медицински грижи, право на свободно време и игра и др.

Проучени са подробно всички признаци на дискриминация, заложили в ЗЗДискр., които са релевантни за целевата група, а именно: етническа принадлежност, религия или вяра, увреждане, възраст, социален произход, сексуална ориентация с пресечна точка и фокус пол. По време на предварителното проучване и анализа на законодателството се формира хипотезата за наличие на категория и признак на дискриминация 'социално положение', която се дефинира като дете растящо и отглеждано в институция, извън семейна среда. Тази категория единодушно се разпознава от всички респонденти - децата в институциите, социални работници и различни експерти, свързани с институциите, като отделен и основен признак на дискриминация спрямо децата в институциите от страна на обществото, като те я наричат 'дете от дом'.

Проучването идентифицира също и проявата на множествената дискриминация спрямо децата, т.е. най-честата хипотеза е, че те са дискриминирани по повече от един признак.

Съществен извод от проучването е, че децата от институциите в повечето случаи не осъзнават дискриминацията, на която са подложени, тъй като нямат необходимата емоционална, морална и социална зрялост и знания, за да я разпознаят.

Тревожно е обаче, че голяма част от възрастните в системата за закрила на детето проявяват явни дискриминационни нагласи, които сами не разпознават като такива, поради което отричат наличието на дискриминация.

Въз основа на резултатите от проучването е изготвен Доклад с конкретни препоръки за развитието на политиката и нормативната база по антидискриминация в домовете за деца в институционална грижа, системата за институционална грижа, образователната система с цел повишаване на чувствителността в обществото и превенция на тези явления.

Методология на проучването

Цели и задачи

1. Да се изследват дискриминационните нагласи и практики към децата в институциите.
 - да се проучат дискриминационните нагласи и практики по следните признаци: пол, възраст, раса, етнически произход, увреждане, социален произход, религиозна принадлежност, сексуална ориентация, живеене в институция, както и начините, по които те се преплитат с основен фокус върху признака пол;
 - да се установи в кои сфери и в какви ситуации се проявява дискриминация спрямо децата в институции;
 - да се разбере кои социални актьори имат дискриминационни нагласи и практики към децата в институциите: връстници (в институцията, в училище, на улицата), персоналът в институциите, училищният персонал, други професионалисти, общността (родителите на съучениците на децата от дома; лекарите, обслужващи децата от дома; служителите на обществения ред от съответното населено място; представителите на местната власт и т.н.);
 - да се изследват формите, които дискриминационните нагласи и практики приемат.
2. Да се разбере възприятието на децата в институциите за дискриминация и равно третиране.
 - да се изясни доколко децата в институциите са запознати с понятието дискриминация и какво влагат те в него;
 - да се установи какво означава за децата в институциите справедливо и равно третиране.
3. Да се проучи усещането на децата в институциите за тяхната собствена дискриминираност.
 - да се разбере доколко децата в институциите се чувстват дискриминирани;
 - да се проучи в какви случаи, по какъв начин и по какъв признак се чувстват дискриминирани;
 - да се идентифицират социалните актьори, от които децата в институциите усещат дискриминационни нагласи и практики;
 - да се разбере как дискриминационните нагласи и практики влияят на ежедневието на децата в институциите.
4. Да се установи доколко дискриминацията се случва поради социалната изолация, липсата на семейна среда и подкрепа от семейство, приятели, роднини, близки, съседи.
5. Да се идентифицират добри практики за преодоляване на дискриминационните практики по отношение на децата в институциите.

Хипотези на проучването

Проучването изхожда от следните основни хипотези:

1. Децата от институциите са по-ложени на различни форми на дискриминация, тъй като при тях се съчетават множество признаци за дискриминация, като водещ сред тях се оказва признакът социално положение (дете от дом).
2. Децата от институции са по-уязвими за дискриминация поради социалната изолация, липсата на семейна среда и подкрепа от семейство, приятели, роднини, съседи и поради наличието на пропуски в законодателната, институционалната и административната рамка и в нейното адекватно прилагане, което не позволява пълното гарантиране на техните права.

3. Децата от институциите се усещат неравно третирано и дори проявяват тенденция към пре-експониране на неравното им третиране.

Изследването не се основава на количествени оценки, а използва качествени методи, а именно: групови дискусии и дълбочинни интервюта.

Теренна работа

Теренното проучване е проведено в периода юли – август 2012 г. като в рамките му са посетени 4 ДДЛРГ, 1 ДДМУИ, 1 СПИ, 1 ВУИ.

Интервюирани са равен брой момичета и момчета, разпределени в две възрастови групи – 8-13 г. и 14-18 г.

Проведени са:

- 6 групови дискусии с деца на възраст 8-13 г. (3 групи момичета и 3 групи момчета);
- 6 групови дискусии с деца на възраст 14-18 г. (3 групи момичета и 3 групи момчета)
- 6 дълбочинни интервюта с деца настанени в институции;

- 3 дълбочинни интервюта с деца настанени в приемни семейства;
- 3 дълбочинни интервюта с деца напуснали институцията, поради навършване на 18 г.,
- 5 групови дискусии с деца на възраст 8-13 г., които не са настанени в институцията (2 групи момичета и 3 групи момчета)
- 5 групови дискусии с деца на възраст 14-18 г., които не са настанени в институцията (3 групи момичета и 2 групи момчета)
- 31 дълбочинни интервюта с професионалисти, от които 18 възпитатели, социални работници и учители, които работят с деца, настанени в институции и 13 експерти, работещи в сферата на закрила на детето.

При представянето на резултатите, отразяващи различията, където има такива, в гледните точки на изследваните групи деца, разделени по пол и по възраст, групата 8-13 г. условно са наричани „малки деца”, а групата 14-18 г., са наричани „големи деца”.

Въведение

Равното третиране, равният достъп до права и свободи и равенството пред закона са основните принципи, гарантиращи на всеки човек да може да упражнява и да се радва на правата си. Забраната за дискриминация е един от четирите ключови принципа на Конвенцията за правата на детето (КПД) на ООН. КПД не дава определение на дискриминацията, но Комитетът по правата на човека на ООН публикува Общ Коментар N: 18 от 10.11.1989 г., който определя дискриминацията като: *“всяко разграничаване, изключване, ограничаване или предпочитание, които се основават на раса, цвят на кожата, пол, език, религия, политическо или друго убеждение, национален или социален произход, материално положение или рождение, и което има за цел или резултат пренебрегване или ограничаване на признаването, възползването или упражняването от всички хора равнопоставено на всички права и свободи”*.

Дискриминирани ли са децата в институциите, има ли злоупотреби и превентивни мерки за справяне с неравното третиране? Изолирано и неосъзнато явление ли е дискриминацията на децата в социалните институции или многократна, често срещана практика? Утежняват ли допълнително неравностойното положение на децата в социалните институции разнообразните форми на дискриминационно третиране и възможна ли е превенция?

Все още няма достатъчно проучвания, изследващи връзката между различни-

„...Тука сме под един покрив, тука на една маса ядем, тука не се делим на роми, турци и българи...”(дете от ДДЛРГ)

„...Да, знаем какво са правата на детето – това са правилата на дома, които висят на стената...”(дете от ДДЛРГ)

„...Защото сме по-тъй, няма откъде да вземем. Колко хора има тука в махалата, по-големи от нас, които искат да работят. Ама не ги вземат, защото те искат много пари...”(дете от ВУИ)

те дискриминационни нагласи, които водят до толериране на насилието към деца. Доколкото децата в социалните институции са публично разпознавани като обект на дискриминация, то е по отношение на тяхното социално и семейно положение (изоставени), етническа принадлежност (най-често роми), наличие на увреждане или поведение в конфликт със закона. Идентифицирането на дискриминацията по признак пол се случва рядко и е свързано с налична дискриминационна практика по горните четири признака, което води до тъжната констатация, че децата са жертва на дискриминация по повече от един признак.

Настоящото качествено изследване, осъществено от УНИЦЕФ България и екип от консултанти, в рамките на проект JUST/2011/PROG/AG/1883, се отнася до установяване на отношението към дискриминацията и усещането за дискриминация от страна на децата, живеещи в различните специализирани институции, както и до установяване на реално съществуващи дискриминационни практики по различните признаци с пресечна точка пол в тези институции, упражнявани от самите деца, от персонала на институциите и държавните органи, имащи отношение към институционализираните деца, и дискриминационните нагласи на обкръжаващата ги среда. **Изследването не се стреми към количествен отговор, относно степента и разпространението на дискриминационните прак-**

тики, а към идентифицирането им като такива, свързвайки наличието на дискриминация с ограничаването и дори лишаването от достъп до определени права на децата, живеещи в институциите. Докладът отразява

мненията на интервюираните деца, живеещи в институции и извън тях, възрастни, работещи в институции и експерти, свързани с проблемите на закрила на децата и грижата за децата в институциите.

Подложени ли са децата в институциите на дискриминация: ключов резултат

Преди да отговорим на този въпрос се опитахме да разберем дали децата разбират този термин и какво влизат в него. Повечето интервюирани деца не бяха чували думата „дискриминация“, а тези, които я бяха чували не успяваха да я обяснят. Те не се идентифицират с нея и не я разбират. В същото време осъзнават много точно липсата на равнопоставеност между тях и „другите деца“, особено в сферата на образованието, на битовата среда, на достъпа до информация и възможностите за реализация в бъдеще.

Трудно се идентифицира дискриминация по пол, тъй като полът не е определящ за всички останали дефицити. Етническата принадлежност също много рядко се явява причина за неравнопоставеност сред децата (според тяхното разбиране).

Това, което ги разграничава най-вече от „другите“ и е осезаемо за тях е социалното и семейното им положение и фактът, че те живеят в дом. За някои от тях домът е шанс, за други – нещо, което трябва да се изтърпи, докато вземат живота си в собствени ръце.

Само малка част от децата бяха чували за „права на детето“. На практика децата смесват понятията „права“ и „правила“, като в правилата са залегнали преди всичко задълженията и ограниченията на децата в институцията.

Възрастните са склонни да противопоставят правата на децата на задълженията им, като и двете понятия те най-често свеждат до чисто битови въпроси – задължение за чистене, подреждане, прибиране на време, редовно посещаване на училище, спазване на лична хигиена и др. и рядко осъзнават собствените си дискриминационни нагласи.

I. Документално изследване

Преглед на съществуващата правна рамка и политики (законодателни актове, програми, стратегии) в сферите на защита срещу дискриминацията по отношение на децата с особен акцент върху пресечната точка с дискриминация на основата на пола.

Настоящият преглед има за задача да отбележи водещите насоки и да направи кратко резюме на ключовите нормативни актове, които са част от действащото законодателство в България по отношение въпросите на дискриминацията¹, със специален фокус върху децата. В прегледа са включени и най-важните стратегически документи, актуални към момента, които дават основата на политиките и насоките на конкретните мерки, които държавата предприема, за да гарантира равенството на всички деца в България.

1. Въведение в правната рамка

Забраната за дискриминация на деца е заложена като основен принцип в редица български и международни закони и конвенции. Да дискриминираш означава да правиш разлика / да имаш различно отношение към лица, когато между тях няма разлика или когато ги третираш еднакво, но между тях има разлика.

Дискриминацията може да бъде **пряка, непряка или позитивна** (още наричана «обратна»)². Позитивната дискриминация е изричното фаворизиране на определена група/групи от хора, които

са били подложени на историческа или продължителна дискриминация; търсеният резултат е компенсацията за скритата дискриминация, както и осигуряването на по-балансирано социално представяне. Целта на позитивната дискриминация е да 'поправи' предишна несправедливост. Дали такива мерки трябва да бъдат предприети в една държава е повод за сериозен дебат. Критиците твърдят, че тези мерки се опитват да промотират равенство чрез неравенство, като това допълнително засилва сегрегацията на по-малко представените групи³.

а) Международноправна рамка⁴

Конвенция на ООН за правата на детето:

* Държавите-членки се задължават да пазят правата на децата, без дискриминация независимо от расата, цвета на кожата, пола, езика, религията, политическите или други възгледи, национален, етнически или социален произход, имуществено състояние, инвалидност, рождение или друг статут на детето, на неговите или нейните родители или законни настойници. (чл.2). На държавата ни е дадена юрисдикцията да вземе всички подходящи мерки, за да закриля децата от дискриминация. Интересите на детето са от първостепенно значение.

* Според чл. 4 държавите членки трябва да предприемат всички необхо-

¹ Анти-дискриминационни норми могат да бъдат открити в множество нормативни актове, засягащи регулациите, свързани с различните защитени признаци, но тук са посочени ключовите, които дават рамката на специалните разпоредби.

² Директен цитат от : <http://www.legaltheory.org/index.php?rid=22&id=181>

³ От : EDUCATION AND MIGRATION strategies for integrating migrant children in European schools and societies, A synthesis of research findings for policy-makers, Reports submitted to the European Commission, by the NESSE network of experts, April 2008, Параграф 7.3 **Affirmative action:** http://ec.europa.eu/culture/documents/education_migration_nesse.pdf

⁴ В прегледа са изброени най-важните международни актове, които са част от приложното поле. Освен тях за България са влезли в сила и са част от вътрешното право: Международният пакт за граждански и политически права, Международният пакт за икономически, социални и културни права, Международната конвенция за ликвидирание на всички форми на расовата дискриминация, Конвенцията за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените, Конвенцията за политическите права на жените, Конвенция № 111 на МОТ относно дискриминацията в областта на труда и професиите, Конвенция № 100 на МОТ за равенство в заплащането на мъжете и жените, Директива 2006/54/ЕО на Европейския парламент и на Съвета от 5 юли 2006 г., Директива 2010/41/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 7 юли 2010 г. и други.

дими законодателни, административни и др. мерки за реализиране на правата по Конвенцията, както и за защита на детето от насилие, посегателство, злоупотреба, липса на грижи или небрежно отношение, малтретиране или експлоатация, включително сексуални престъпления (чл.19).

* Защитните мерки могат да включват създаването на социални програми, които да осигурят подкрепа на детето.

Европейската конвенция за правата на човека и основните свободи (ЕКПЧОС) е основополагащ документ за защита срещу дискриминация, който има за цел да защити голям брой граждански и политически права, като забранява дискриминацията. Според Член 14:

* Упражняването на правата и свободите, предвидени в тази конвенция, следва да бъде осигурено без всякаква дискриминация, основана по-специално на пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически и други убеждения, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имущество, рождение или друг някакъв признак.

* Чл. 14 сам по себе си не води до независима защита от дискриминация, а представлява защита в случай че дискриминацията е вече налице. Той може да бъде приложен в комбинация с други европейски разпоредби. **Важно е да се отбележи, че тук един от признаците е социалният произход.**

Конвенция за борба срещу дискриминацията в областта на образованието (ЮНЕСКО):

Член 2 допуска приемането на отделни мерки за различно третиране, които няма да се приемат като дискриминация. Също така чл. 4 прави задължително развитието и провеждането на политика за осигуряване на равни възможности в образованието.

Конвенция на Съвета на Европа за закрила на децата срещу сексуална експлоатация и сексуално насилие:

* Има за цел да предотврати сексуалната експлоатация, както и да пре-

достави закрила на децата, жертва на сексуално насилие.

* Включва принцип за недискриминация, съдържащ се в чл. 2: закрилата на децата, жертва на сексуално насилие, трябва да бъде извършена без дискриминация, базираща се на признаци като пол, раса, цвят на кожата, език, религия, политически или други убеждения, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имуществено състояние, рождение, сексуална ориентация, здравословно състояние, увреждания или друг някакъв признак.

Европейска социална харта (ревизирана) от 1996 г.:

Хартата е важен инструмент за защита от дискриминация на децата, допълваща ЕКПЧОС. Част 1, ал. 17 споменава, че «децата и младежите имат право на подходяща социална, правна и икономическа закрила».

* Чл. 17 се отнася до правото на децата и младежите на социална, правна и икономическа защита. В ал. 1 е включено правото на образование чрез предвиждане на достатъчни и адекватни институции и услуги за децата, както и взимане на мерки за защита на децата и младежите срещу липса на грижи, насилие или експлоатация (Б), осигуряване на защита и специализирана помощ от страна на държавата за деца и младежи, лишени временно или завинаги от семейна закрила (С). Чл. 15 от Хартата касае приемането на мерки от държавата, (анти-дискриминационно законодателство), за да се подпомогне интеграцията на децата с увреждания към държавните образователни програми. Целта е да бъде предотвратена сегрегацията на тези, лишени от правото на образование, което е лесно достъпно за мнозинството ученици. Според ал. 3 от същия член за по-добрата интеграция на лицата с увреждания са необходими позитивни мерки в сферите на транспорта, жилищата, телекомуникациите, възможностите за културни дейности и отгих.

Интересна практика⁵**Европейски комитет по социални права (юни 2008)**

Център за застъпничество на хора с ментални увреждания (MDAC) срещу България.

Центърът моли комитета да приеме, че невъзможността на правителството да осигури образование на децата с умерени, тежки, или дълбоки умствени увреждания, живеещи в домовете, нарушава чл. 17, ал. 2 във вр. с чл. Е. от Ревизираната Европейска социална харта.

Комитетът приема жалбата за основателна и че е налице дискриминация на децата с умерени, дълбоки и тежки умствени увреждания, живеещи в домовете, като резултат на малкия брой на тези деца, които получават някакво образование, в сравнение с всички останали деца. Комитетът счита, че всеки вид образование трябва да отговаря на критериите да бъде налично, достъпно, подходящо и адаптивно. Също така, посочва че когато е изключително сложно и скъпо струващо да се осигурят някои от правата, защитени от ревизираната харта, мерките, предприети от държавата трябва да отговарят на следните три критерии: 1) разумен срок, 2) измерим напредък, 3) финансиране с оптимално използване на наличните средства.

Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания

* В последното десетилетие това е ключов документ, приет от ООН и който България ратифицира през 2012г. Конвенцията изрично регламентира и потвърждава, че хората с увреждания имат равни права с останалите хора. Основните права и свободи на човека принадлежат на всеки един от нас и хората с увреждания не трябва да бъдат изключени.

* жените и момичетата с увреждания са подложени на множество форми на дискриминация и в този смисъл следва да се предприемат мерки, които да ги подпомагат при пълноценното им упражняване на всички права на човека и основни свободи.

Конвенция на ООН за премахване на всички форми на дискриминация по отношение на жените

* Ратифицирана през 1981 г. и в сила за България от 10.03.1982 г, Конвенцията дефинира дискриминацията по отношение на жените: чл. 1, 'вся-

ко различие, изключване или ограничаване по признак на пола, което има за следствие или цели намаляване на признанието или непризнаване на осъществяването или упражняването от жените, независимо от тяхното семейно положение, въз основа на равноправието на мъжете и жените, на правата на човека и основните свободи в политическата, икономическата, социалната, културната, гражданската или всяка друга област."

б) Вътрешно законодателство

Конституция на РБ: Забраната за дискриминация се съдържа в Конституцията на РБ, която отдава важно значение на равенството на всички граждани пред закона.

* Според нея не се допускат ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, религия, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично и обществено положение или имуществено състояние (чл. 6, ал.2).

⁵Сериозна практика по темата се съдържа и в делата срещу България пред съда в Страсбург

* Също така е изрично упоменато, че децата са под специалната закрила на държавата и обществото.

Закон за закрила на детето (ЗЗДет) от 2000 г:

* Законът има за цел закрилата на децата и техните най-добри интереси. Според закона дете е всяко физическо лице до 18 години. ЗЗД съдържа редица превантивни мерки, целящи закрила на детето.

* Съгласно чл. 10 „Всяко дете има право на закрила за нормалното му физическо, умствено, нравствено и социално развитие и на защита на неговите права и интереси“. Не се допускат никакви ограничения на правата или привилегии, основани на раса, народност, етническа принадлежност, пол, произход, имуществено състояние, религия, образование и убеждения или наличие на увреждане (чл. 10 ал.2).

Закон за защита от дискриминация (ЗЗДискр) от 2004 г: Това е основният нормативен акт, който въвежда признаците за защита от дискриминация, както и механизмите за защита.

* Целта на закона е да осигури на всяко лице правото на равенство пред закона, равенство в третирането и във възможностите за участие в обществения живот и ефективна защита срещу дискриминацията.

* Признаци: забранена е всяка пряка или непряка дискриминация, основана на пол, раса, народност, етническа принадлежност, човешки геном, гражданство, произход, религия или вяра, образование, убеждения, политическа принадлежност, лично или обществено положение, увреждане, възраст, сексуална ориентация, семейно положение, имуществено състояние или на всякакви други признаци, установени в закон или в международен договор, по който Република България е страна (чл. 4, ал. 1 ЗЗДискр.).

* Списъкът на защитените признаци по ЗЗДискр. е отворен, т.е. законът дава възможност за защита и по други, допълнителни признаци, които не са изрично споменати в него.

* Законът, в сравнение с някои от международните и български документи, има най-широк обхват. Той забранява осем форми на дискриминация, за които дава легални дефиниции. Това са пряка и непряка дискриминация (чл. 4, ал. 2), тормоз, сексуален тормоз, побуждане към дискриминация, преследване, расова сегрегация и архитектурна среда, затрудняваща достъпа на хора с увреждания (чл. 5).

* Законът забранява дискриминация както чрез действие, така и чрез бездействие (§ 1.6 от Допълнителната разпоредба).

* ЗЗДискр. предвижда редица изключения от забраната за дискриминация, при които допуска оправдано различно третиране (чл. 7, ал. 1). Тези изключения са изчерпателно изброени и други освен тях не са допустими. Те подлежат на тясно тълкуване и прилагане. Предвидени са специални мерки в полза на лица или групи лица в неравностойно положение на основата на признаците по чл. 4, ал. 1 с цел изравняване на възможностите им, доколкото и докато тези мерки са необходими. Сред тях изрично са посочени специалната закрила на деца без родители, непълнолетни, самотни родители и лица с увреждания, установена със закон;

Закон за интеграция на хората с увреждания от 2005 г:

* Цели интеграция на хора с увреждания в обществото, както и постигане на тяхната равнопоставеност. Законът защитава правата им, предоставя подкрепа за тях и семействата им, както и подпомага интеграцията им в работна среда (чл.2).

* В закона изрично се забранява дискриминацията (пряка и непряка) на хората с увреждания (чл.3).

Закон за народната просвета от 1999 г:

Касае правото на образование на всички граждани в България.

* Според чл. 4 ал. 2 „Не се допускат ограничения или привилегии, основани на раса, народност, пол, етнически и

социален произход, вероизповедание и обществено положение”.

* Децата със специални образователни потребности и/ или с хронични заболявания се обучават интегрирано в училищата по чл. 26, ал. 1, т. 1-10. Училищата са също задължени да приемат тези деца според чл. 27 ал. 2. Съществува възможността за създаване на специални училища ако е необходимо и принципът е същият като при детските градини. Според чл. 43 Министерството на образованието, младежта и науката трябва да създава условия за откриване на даровити деца и фондове за стипендии, както за тях, така и за децата с хронични заболявания или специални нужди.

Новият проект на закон за предучилищното и училищното образование⁶

* Проектът на ЗПУО цели да осигури нормативни предпоставки за цялостно и ефективно изпълнение на конкретни мерки както от Стратегиата за икономическо развитие „Европа 2020”, така и от национални стратегически документи.

* Въвежда се нов елемент в образователния процес – „подкрепа за личностно развитие”. Тази концепция е неразривно свързана с обучението, въз-

питанието и социализацията на децата и учениците. Философията, която стои в основата на проекта, се отнася до връзката между емоционалното, моралното, социалното, интелектуалното развитие на детето и ученика, и формиращата роля на обучението в училище. Фокусът се поставя върху грижата за човешкия фактор.

* Второто ниво на подкрепа включва ситуации на деца и ученици със специални образователни потребности, деца и ученици с хронични заболявания, деца и ученици с изявени дарби, деца и ученици в риск.

* Нова стъпка в образователната политика е екипната работа по случай на дете или ученик. Тя е насочена към индивидуализиране на обучението, подкрепата и цялостната грижа за детето или ученика в периода му на обучение толкова дълго, колкото е необходимо. Екипите не са постоянни, а се създават и работят гъвкаво в зависимост от потребностите на детето или ученика. Екипи за подкрепа на личностното развитие се създават и на ниво Регионално управление на образованието, като тяхната функция е свързана с контрол, мониторинг и координация на работата на екипите на ниво детска градина или училище.

⁶Все още проект на второ четене в Народното събрание.

2. Български и европейски стратегически документи

Стратегия „Европа 2020“

Това е водещият стратегически документ за ЕС, който развива поставените си цели за интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж в рамките на различни инициативи, които следва да бъдат подкрепени чрез финансовите инструменти на структурните фондове. На ниво ЕС Комисията ще работи за разработване на политики за очертаване на рамка за заетост сред младежта, насочени към намаляване на процента на безработица сред младите хора.

Според водещата инициатива: „Европейска платформа срещу бедността“ целта е да се осигури икономическо, социално и териториално сближаване ... като се признаят основните права на хората в условия на бедност и социално изключване, като им се даде възможност да живеят достойно и да участват активно в обществото. На национално равнище държавите-членки трябва да определят и реализират мерки, насочени към специфичните обстоятелства на групи в особен риск.

Национална програма за реформи (2010-2015) - в изпълнение на Стратегия „Европа 2020“

Приоритетите в сферата на образованието са насочени към: повишаване качеството на образованието, осигуряване на равен достъп до образование и отваряне на образователната система и др.

Повишаване на равнището на знания и умения на работната сила ще се осъществява чрез предоставяне на набор от качествени услуги по информиране и консултиране. Национална цел 5 „Намаляване на броя на живеещите в бедност с 260 хил. души“ предвижда намаляване на броя на децата във възрастовия интервал 0-18 г., живеещи в бедност, със 78 хил. души (30% от общата национална цел и 25% от броя на бедните деца през 2008 г.).

В борбата с бедността българското правителство ще бъде подпомогнато и по линия на Световната банка. Като акцент на сътрудничеството е финансирането на проект „Социално включване“, чиято цел е осигуряване на социалното включване на деца от рискови групи – деца от семейства с ниски доходи, деца с увреждания, деца от уязвими етнически групи.

Европейска стратегия за хората с увреждания 2010-2020

ЕС насърчава равното третиране на хора с увреждания чрез двупосочен подход, обхващащ законодателство и стратегии срещу дискриминацията и насърчаване на равните възможности в други политики. Обръща се сериозно внимание на въздействието на дискриминация въз основа на възраст, пол и сексуална ориентация върху хора с увреждания. Комисията гарантира пълното прилагане на директивата на ЕС, забраняваща дискриминация на трудовия пазар въз основа на увреждания.

Стратегия за равенство между мъже и жени и Европейски пакт за равенство между половете (2011—2020 г.)

Със Стратегията за равенство между жените и мъжете за периода 2010 – 2015 г. Европейската комисия се ангажира да следва двустранен подход, като съчетава интегрирането на аспектите, свързани с равенство между половете във всички сфери на политиката, и конкретни мерки за насърчаване на по-добро равновесие между професионалния и личния живот на жените и мъжете, включително по-добро предоставяне на адекватни, висококачествени и на достъпни цени услуги за грижи за децата на възраст под задължителната за започване на училище, с оглед да се постигнат целите, поставени от Европейския съвет в Барселона през март 2002 г., като се отчита търсенето на такива услуги и в съответствие с националните схеми за осигуряване на грижи за децата;

Национална стратегия за насърчаване на равнопоставеността на половете 2009-2015 и Национален план за действие за насърчаване на равнопоставеността на жените и мъжете за 2012 г.

Сред целите са: равнопоставеност на половете в системите за социална защита и в мерките за борбата с бедността, отчитане на признака пол в областта на образованието и здравеопазването, премахване на дискриминацията на работното място, борба с множествената дискриминация, която включва и признака „пол“, подобряване и разширяване на обхвата на социалните услуги (гържавни, общински и частни) за деца и зависими членове в семейството.

В Плана се набляга върху защитата на жените от насилие (включително домашно насилие) чрез даване на по-голяма власт на жените; сътрудничество между неправителствени организации и правоприлагащи органи за по-ефективна защита против насилие. Цел на плана е и премахването на съществуващите стереотипи на базата на пола, както и противоедействие на дискриминацията.

Национална стратегия за младежта 2010-2020 за създаване на по-добра образователна система и по-лесен достъп до пазара на труда

Една от целите е осигуряване на достъп до професионално образование и обучение на младежи в неравностойно положение - младежи със специални образователни потребности, младежи в социален риск или отпаднали от образователната система.

Сред задачите е подкрепа на специализирани предприятия и кооперации на младежи в риск – младежи с увреждания и други младежи в социален риск (лица на социално подпомагане, представители на уязвими етнически малцинства, лица, напускащи специализирани институции за предоставяне на социални услуги, лица, страдащи от различни зависимости, бивши затворници и други), представители на различни

общности, заети в социалните предприятия, кооперациите и специализираните предприятия; подкрепа за създаване на социални предприятия, обвързани с осигуряване на работни места за младежи в риск.

Друга стратегическа цел е превенция на социалното изключване на младежи в неравностойно положение – младежи в специализирани институции; младежи с увреждания; младежи, напускащи специализирани институции; младежи, страдащи от различни зависимости; бивши затворници и други групи младежи в риск.

Първа оперативна цел е интегриране на младежката политика с мерките за закрила на детето, също и разработване на социални услуги (включително от типа подкрепа, придружаване, менторство), подходящи за млади хора на възраст от 18 до 25 години в риск, особено за интегрирането им с мерките за закрила на детето.

Втора оперативна цел е осигуряване на социални услуги за младите хора в неравностойно положение, а задачите са: насърчаване на сътрудничеството между социалните работници, младежките работници и младежките лидери за приобщаване на младите хора в социален риск, подпомагане на социалната адаптация и повишаване на пригодността за заетост на младежите в неравностойно положение, подобряване качеството на социалните услуги за млади хора в специализираните институции и извеждането им в обществото, и осигуряване на подкрепа за тяхното пълноценно интегриране във всички области на обществения живот.

Национална стратегия за детето 2008-2018 година

Националната стратегия за детето е политически документ, който определя приоритетните направления и действия за подобряване благосъстоянието на децата в България. Стратегията се приема в изпълнение на чл. 1, ал. 3 от Закона за закрила на детето (ЗЗД) и се базира на основните принципи, залегнали в Конвенцията за пра-

вата на детето на Организацията на обединените нации (ООН).

Стратегията си поставя за цел осигуряването на условия за ефективно упражняване на правата и подобряване качеството на живот на децата като условие за свободното и пълноценното им личностно развитие. Тя набелязва следните оперативни цели:

1. Намаляване на детската бедност и създаване на условия за социално включване на децата.
2. Осигуряване на равен достъп до качествена предучилищна подготовка и училищно образование на всички деца.
3. Подобряване здравето на децата.
4. Насърчаване участието на децата при формиране и изпълнение на политики, свързани с техните права и отговорности, разпределени по пол.

Децата, настанени в специализирани институции са изведени на ключова позиция – като първа група деца в риск. Сред основните фактори, които са посочени като обуславящи настаняването на децата от семейства в неравностойно социално положение в специализирани институции са трудностите, които те срещат при отглеждането им (икономически, психологически, социални), съчетани с липсата на достатъчно алтернативни на институционалната грижа услуги.

Национална стратегия „Визия за деинституционализацията на децата в Република България“ и План за изпълнение 2010 - 2020

Това е последният по-обхватен стратегически документ, касаещ политиките за деца в риск, приет през 2009 и след това развит в План за действие, който определя програмите и мерките, които следва да бъдат предприети в краткосрочен план, както и тяхното финансово обезпечаване със средства от ЕС. Документът се основава на политика в най-добрия интерес на детето, насочена към подкрепа на семействата, и създаване на най-добри условия за развитие на децата и реализиране на техния пълен потенциал.

Тази политика е основана и на зачитане на правата на детето, нормите, стандартите и принципите на универсалност, неделимост и недискриминация, като същевременно се характеризира с висока чувствителност, гъвкавост и подготвеност за посрещане на предизвикателства.

В плана изрично е предвидено като мярка нормативно регламентиране на реда и условията за подкрепата на младежите, навършили 18 г., напускащи системата на грижа.

Национална програма за гарантиране на правата на децата с увреждания, 2010 – 2013

В областта на защита на децата с увреждания през 2010г. правителството приема отделен документ, който има претенцията да има интегриран подход и да посочва мерките в ключовите сфери – здравеопазване, образование, социална сфера, които са необходими да бъдат предприети, за да е налице равна възможност за упражняване на права на децата с увреждания. Сред тези цели и мерки са: осигуряване на достъпна архитектурна среда за децата със СОП в детските градини, училищата и обслужващите звена, разработване на Национална стратегия за включващо образование и подкрепяща среда, осигуряване на възможност всички деца да бъдат включени в образователната система. Отделна оперативна цел е Промяна на нагласите на обществото към децата с увреждания с мерки - постоянна работа за промяна и укрепване на ролята на медиите като партньор в процеса за промяна на нагласите в обществото.

ИЗВОДИ:

- Действащото законодателство в България (вътрешното, както и международните документи, по които България е страна) поставя като част от правната рамка широк кръг «защитени признаци», които сами по себе си са относими към децата, живеещи и настанени в системата на специализираните институции в България.
- Сред «защитените признаци» не е посочен изрично признакът «дете, в системата на закрила», «деца, останали без родителска грижа» или «дете в институция»; безспорно е обаче, че в признака «социално положение» е възможно включване като самостоятелен признак «деца, отглеждани в институциите» или другите свързани определения.
- В повечето стратегически документи децата в институциите, освен по другите признаци (увреждане, семейно положение, етнически произход и др.), на собствено основание като деца в институции са видени като «уязвима група деца» и за тях са предвидени конкретни мерки, касаещи изравняване достъпа и упражняването на права, наравно с другите деца. Тези мерки са развити предимно в програми, които са насочени към извеждането на тези деца от системата за закрила и/или пренасочване към други форми на алтернативна грижа, която в по-голяма степен да осигури по-добро социално включване.
- Адекватното социално включване на тези деца изисква гарантиране на възможността за упражняване на правата с позитивни и подкрепящи мерки (позитивната дискриминация спрямо тях е по признака «деца без родители»), но за съжаление конкретните програми, които се предвиждат, а от там и водят до реален резултат, са изключително малко и техният ефект остава спорен (което е и извод на изследването).

II. „Специализирани институции” за грижа за децата извън семейството

1. Видове институции за грижа извън семейството

Настаняването на дете извън рождено му семейството, в специализирана институция, интернат, социална услуга от резидентен тип, приемно семейство и т.н., за определен период от време и по различни причини, най-общо се дефинира като грижа за отглеждане извън семейството или публична грижа. Детството на тези деца или юношеството им, за по-кратък или по-дълъг период от време, преминава извън родния дом – предимно в институция⁷, организирано по начин, който да позволява груповото отглеждане на много такива деца, намиращи се в ситуация на невъзможност да живеят с близките и значими за тях възрастни. Тези институции събират на едно място деца от различен пол, възраст, с различни проблеми и лични съдби. Поради големия брой на децата, живеещи на едно място, или поради липсата на силна емоционална привързаност между работещите в институциите и осигуряващите различните услуги с техните “клиенти” или “потребители” на услуги (в случая, децата), явления като незачитане на права, или negliжиране на потребности, насилие, липса на условия за участие във вземане на решения за лични и обществени въпроси на децата и младежите, са предполагаеми и възможни негативни явления в ежедневието на тези деца. Животът на дете извън семейството му крие специфични рискове и е необходимо да бъде внимателно наблюдаван и насочван.

Места, в които се настаняват деца, нуждаещи се от грижа извън семейството:

Според чл.36, ал.2, от Правилника за прилагане на Закона за социално подпо-

магане, социалните услуги от резидентен тип, предлагани в общността, са следните:

а) център за настаняване от семеен тип (ЦНСТ);

ЦНСТ е социална услуга, в която се осигурява среда, близка до семейната и се дава възможност чрез работа с детето и неговото семейство, да се достигне правилно и балансирано развитие на детето, и увеличаване на неговите перспективи да живее с родното, приемно или семейство на осиновители.

б) център за временно настаняване;

Тази социална услуга се предоставя временно на потребители, за които трябва да бъдат изяснени перспективите за разрешаване на техния случай.

в) кризисен център;

Тази социална услуга предоставя институционална закрила и защита на деца, които са преживели насилие в или извън семейството си, жертви на трафик и т.н. Услугата има временен характер и освен безопасна среда, включва специална програма за преодоляване на психологическата травма.

г) преходно жилище;

Жилище или пространство, в което малка група младежи (на възраст от 16 до 18 г.) се подготвят за напускане на системата за грижа и самостоятелен живот в общността.

д) защитено жилище;

Жилище, пространство, група, в която хората водят независим начин на живот, подпомагани от професионалисти. (Тези жилища се предоставят на младежи с увреждане над 18 г.)

е) наблюдавано жилище;

⁷ Най-големият брой деца, част от системата за закрила са децата, настанени в специализирани институции. Към м. Декември 2011 г. общият брой на децата, настанени в ДДРЛГ, ДДМУИ/ДДУИ и ДМСГД е 4755 (по данни на ДАЗД). Към тях трябва да се добавят децата, настанени във ВУИ/СПИ, които през учебната 2011/2012 г. са общо 244.

Социална услуга, в която освен настаняване се оказва подкрепа и консултиране на лица, навършили 18 години, които напускат специализирана институция и им предстои да водят независим начин на живот.

ж) приют;

Приютите за безнадзорни деца са заведения за социални услуги, в които временно и безплатно се подслоняват безнадзорни деца, докато бъдат прибрани от своите родители или лицата, които упражняват родителски функции, или бъдат настанени в подходящо здравно, социално или учебно - възпитателно заведение.

Според същия чл. 36 от Правилника за прилагане на Закона за социално подпомагане "специализирани институции за предоставяне на социални услуги за деца" са следните домове за деца:

а) дом за деца, лишени от родителска грижа;

б) дом за деца с физически увреждания;

в) дом за деца с умствена изостаналост;

Социалните услуги в специализираните институции се предоставят след изчерпване на възможностите за предоставяне на услуги в общността.

Настаняването в специализирана институция е предвидено като крайна мярка след изчерпване на всички други възможности – подкрепа за семейството, настаняване при близки и роднини, приемна грижа, резидентни услуги в общността и най-накрая институционална грижа. Логиката на законодателя е, че институциите са най-малко подходящото място за отглеждане на дете в системата за закрила. Очаква се тази мярка да е временна, докато се вземе най-важното решение – реинтеграцията на детето в семейството или вписването му в регистъра за осиновяване.

Очакванията това да бъде постигнато обаче се базират и на възможно най-краткия период на престой в системата извън семейната грижа и

подобряване на контакта с родното семейство, когато това е възможно. В случаите, когато детето трайно изгуби възможността да бъде отгледано от своите родители, приемното семейство се явява средата, където се наблюдава дългосрочно живеене.

Друг тип институции за организирано живеене в извън семейна среда, са Социално-педагогическите интернати и Възпитателните училища-интернати и те са свързани с действащата система за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни.

СПИ/ВУИ са държавни училища, в които настаняването става по реда на Закона за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните /ГлаваV, чл.28-30, т.1,2; ДВ. Бр.25 от 3 април 2009г./. Те се финансират от държавния бюджет чрез бюджета на Министерство на образованието, младежта и науката.

Социално-педагогическите интернати (СПИ) са държавни училища, в които се настаняват малолетни над 8-годишна възраст и непълнолетни, извършили противообществени прояви, а във Възпитателните училища-интернати (ВУИ) се настаняват малолетни над 8-годишна възраст и непълнолетни, които са извършили противообществени прояви, към които възпитателните мерки по чл.13,ал.1,т.1-10 и 12 от ЗБППМН не са се оказали достатъчни, и за нормалното им възпитание няма подходяща социална среда.

СПИ и ВУИ се намират в малки населени места, с цел откъсване на децата от криминогенната среда, с максимален престой до 3 години, но с възможности за оставане по желание до завършване на започнатата степен на образование.

От всички резидентни форми на отглеждането извън семейна среда, обект на изследването са институционалните форми на грижа, а не резидентните услуги в общността. **Институциите, които са включени в изследването са избрани с цел да бъдат представителни за своя тип и целите, които**

изпълняват, както и да притежават някаква специфична характеристика, определена от вида на населеното място, етноса в района, броя на децата и т.н. По този начин изследването се очаква да даде обща представа за нагласите и усещанията на децата в институционална грижа в цялата страна.

2. Характеристики на избраните институции за деца

За целите на изследването са избрани следните видове институции:

ДДАРГ в малко населено място, в който са настанени деца на възраст от 7 до 18 г. Домът е институция, която предоставя грижа за деца от типичен „колективен“ тип. Малкото населено място ограничава възможностите за избор на училища или разнообразни занимания в свободното време за децата, но пък осигурява намаляване стреса и опасностите, на които са изложени децата в града. Децата се отглеждат в затворена и изолирана среда.

ДДАРГ в малък град със смесено население от български, турски и ромски етнос. Децата от 7 до 18 г., настанени в ДДАРГ също произхождат от тези три етноса. Общината предлага различни социални услуги, както в самия дом, така и в общността чрез Комплекс за социални услуги за деца и семейства. Персоналът на дома се състои от представители на трите етноса, което дава възможност за по-високо качество на работата по отделни случаи и работата с родители.

ДДАРГ в развит икономически, среден по големина град. Децата от институцията, на възраст от 7 до 18 г. посещават различни училища и общуват с връсници извън дома. Контактите им с извънинституционалната среда не са ограничени. Имат разнообразни възможности за занимания в свободното време. Съществен дял от децата в дома са деца със СОП.

ДДАРГ в голям град със силно развит туризъм. Възможностите за подбор на

висококвалифициран персонал са големи, както и възможностите за образование на децата, на възраст от 7 до 18 г. Домът работи по специална програма за обучение на децата в социални умения, необходими на напускащите институцията.

Социално-педагогически интернат, разположен близо до голям град, но в същото време, с недобра транспортна комуникация, в който живеят около 50 деца, момичета и момчета от цяла България. Те са настанени със съдебно решение заради извършени нетежки противообществени прояви. В интерната се извършва учебен процес, има професионални паралелки. Децата посещават Център за работа с деца на улицата в близкия град и така имат достъп до друга среда и друго населено място.

Възпитателно училище-интернат, в което са настанени само момчета от цяла България, от различни етноси и религии със съдебна заповед, поради извършване на средно или тежко правонарушение. Децата са изолирани и лишени от възможности за контакти с външния свят. ВУИ прави опити за развиване на професионално образование, но поради затвореността на населеното място няма голям избор от професионалисти, които да работят там.

Дом за деца и младежи с увреждания, в който са настанени за дълъг период от време деца с отказ от родителски права, т.е. трайно институционализирани. Контакти със семейства не се поддържат. В дома се реализират различни проекти, които подобряват грижата за децата, но не могат да компенсират липсата на висококвалифициран персонал и възможности за интеграция на децата, настанени в дома.

За да се обхванат по-пълно гледните точки на децата от институциите, в рамките на изследването са включени и интервюта с деца, които са напуснали институциите поради навършване на пълнолетие и такива, които в момента на изследването живеят в приемни семейства.

III. Резултати от емпиричното изследване

Колко са децата в институциите*

Към месец декември 2011 г. в страната има **127** специализирани институции за деца, в които настаняването става по реда на Закона за закрила на детето. От тях **31** са **Домове за медико-социални грижи (ДМСГД)**, които са на подчинение на Министерство на здравеопазването. Броят на децата в **ДМСГД** към 31.12.2011 г. е **1820**.

Домовете за деца, лишени от родителски грижи (ДДЛРГ), са **72**. Децата в тях са разпределени във възрастовите групи от 3 до 7 години и от 7 до 18 години. Домовете за деца, лишени от родителска грижа на възраст от 3 до 7 години са 22 на брой и към 31 декември 2011 г. по реда на Закона за закрила на детето в тях са настанени 509 деца. Домовете за деца от 7 до 18 години са 50 и в края на 2011 г. в тях се отглеждат 1658 деца. Общо в **ДДЛРГ** към 31.12.2011 г. броят на институционално отглежданите деца е **2167**.

Домовете за деца и деца и младежи с умствена изостаналост (ДДУИ и ДДМУИ) са **23**, и **един Дом за деца с физически увреждания (ДДФУ)**. Те са децентрализирани към общините и са на методическо подчинение на Министерство на труда и социалната политика. **В тези домове**, в които се отглеждат деца от 4 до 18-годишна възраст, към 31.12.2011 г. броят на децата е **768**. Към края на 2011 г. в тях са настанени и 436 младежи над 18 години.

Към тези институции трябва да се добавят и децата, настанени в **Социално-педагогическите интернати (СПИ) и Възпитателните училища – интернати (ВУИ)**, които са на подчинение на Министерство на образованието, младежта и науката. Броят на тези деца към края на учебната година 2011/2012 е 244. Децата в тези два вида институции се настаняват в резултат на съдебни дела за извършени противообществени прояви.

Децата, обект на настоящото изследване са децата от **ДДЛРГ** на възраст от 7 до 18 г. и децата от **ДДМУИ, СПИ и ВУИ**, които през 2012 г. са приблизително 3000.

*Информация от ДАЗД и МОМН

1. Статукво на децата в институциите, видяно през очите на интервюираните

В тази част на доклада са представени предимно нагласите и мненията на интервюираните възпитатели и социални работници от институциите, учителите от училищата, посещаващи от децата от различните домове и експертите, работещи на различни позиции в системата за закрила на детето.

а) Кои са децата, настанявани в институциите⁸

Според персонала на ДДЛРГ това са деца, чиито семейства нямат възможност да полагат адекватни грижи за тях и такива, в семейството или извън семейството на които има насилие. Често това са деца в риск, част от които живеят в институцията само през седмицата, а събота и неделя се прибират при семействата си. Най-често те са от семейства, които са с много ниски доходи, но има и групи, чиито родители по здравословни причини не могат да се грижат за тях. Това са деца от проблемни семейства: там, където *de jure* има семейство, *de facto* го няма. В някои домове има деца, чиито родители са заминали в чужбина и децата са оставени на грижите на възрастни родители или роднини, които не могат да се справят. Има и деца, които са били изоставени още при раждането си, расли са само по домове.

Причината (за настаняване на дете) „социални индикации“ е толкова обща, че няма аналог да се съпостави с нищо. Децата в домовете имат родители, които най-често са бедни, болни, безработни и неграмотни, в крайна нужда; ако имат някаква работа, тя е свързана с временна заетост и непостоянни доходи. Това е и една от причините децата да не могат да бъдат върнати в семействата. (Възпитател от ДДЛРГ)

Децата и младежите, настанени в ДДМУИ са с различни форми на умствени увреждания, има с по-леки и по-тежки форми на увреждане и умствена изостаналост. Много често това са деца, част от които са изоставени още при раждане, деца на самотни майки, но също и деца от семейства. Според възпитателите, в повечето случаи, след като попаднат в тези домове никои не се интересуват повече от тях. Изключенията са рядкост. Загрижеността към съдбата на дете, настанено в тази институция е продукт на случайност или просто късмет да попадне на възпитател, с който формира емоционална връзка, благодарение на която се предоставя среда за развитието му.

Децата, настанени в СПИ са обикновено деца с някакъв вид «девиантно поведение» (поведение, насочено срещу себе си или срещу обществото, което се определя като «противообществена проява», по смисъла на ЗБППМН), което е преминало в рецидив. Според персонала, момчетата попадат в СПИ най-често за кражба, а момичетата за проституция, като в повечето случаи родителите са тези, които са ги склонявали да проституират (*Официалната причина, поради която се настаняват обикновено е бягство от вкъщи и кражди, като проституцията не се оповестява, но това не значи, че не съществува.*) Направената оценка на децата в СПИ и ВУИ от ДАЗД и МОМН през 2009 г. показва, че повечето деца в тези институции имат семейства, но много малка част поддържат връзка със семействата си, защото родителите им не ги търсят, а не защото децата не искат.

В тези два вида институции има и деца, които са настанени от ДДЛРГ, т.е. от институция за закрила на децата. Това е парадокс, който сам по себе си дава оценка на качеството на институционалната грижа.

⁸ Това са данни и определения, извлечени от интервютата с експерти от системата за закрила на детето и възпитатели от институциите, включени в изследването.

Етническият състав на децата е различен, но преобладават децата от ромски произход. Има също деца от турски и български произход, и деца от смесен произход.

б) Битови условия и режим на живот

Всички интервюирани възпитатели твърдят, че през последните години, в резултат на различните реформи битовите условия в домовете за деца, лишени от родителски грижи са се подобрили. Заслуга за това имат както средствата, отпуснати от държавата и общините, така и множеството гарения от частни лица и от чужбина, но също и множеството програми на неправителствени организации, които са влезли в институциите и са успели да променят отношението и методите на работа на персонала и цялостната концепция за грижата за децата в институцията.

Идентифицира се дискриминация по признак възраст по отношение на режима на живот, порцията за храна и джобните пари.

Децата се хранят по 4 пъти на ден и според възпитателите, храната е разнообразна, богата и напълно достатъчно, но в същото време децата са „вечно гладни“. Месечните „стипендии“, които получават (30 лв. месечно) се харчат

основно за допълнителна храна и цигари. Размерът на стипендията не зависи от възрастта. Тя е 30 лв за всички. С 30 лева не могат да се направят много и различни неща. Възпитателите казват, че често, когато в една институция има настанени братя и сестри по-голямото дете „управлява“ парите на по-малкото, т.е. ако няма друго решение на въпроса по-голямото дете решава как да се харчат парите на двете или трите деца.

Когато са на училище, децата имат строг график за деня с определени часове за ставане (6.00 – 6.30, независимо от смяната в която учат), лягане (21.00), хранене, за различни учебни занимания – в училище (сутрин) и в дома (следобяд до около 16-17ч.), и определе-

ни часове за свободно време и игра (преди и след вечеря).

При големите деца (14-18 г.) режимът е сравнително по-свободен, въпреки че и за тях има определени правила, свързани с графика, които те понякога нарушават. Тяхната учебна програма, особено в различни профилирани средни училища, е разнородна и не подлежи на уеднаквяване на графика. **Прави впечатление, че колкото и големи да са децата, те не издържат в училище до последния час, нито на обяд, нито вечер.** Последните часове – 6-ти и 7-ми час обикновено се пропускат. Тъй като това е редовна практика е очевидно, че става с негласното съгласие на учителите.

Идентифицира се дискриминация по признак възраст по отношение на достъпа до образование.

Статутът на СПИ и ВУИ се различава от този на другите институции за деца. Децата в тях не само са погложени на госта по строг режим – имат право да излизат само с придружител, но не получават и тъй-наречените „стипендии“ (всъщност детските надбавки) от по 30 лв., които децата в ДДЛРГ и другите социални институции получават месечно. Джобните им пари по правило се осигуряват от родителите, но само когато последните решат да им изпратят или донесат, което на практика се случва много рядко. Контактите на тези деца с външния свят са ограничени, тъй като в училищата на СПИ и ВУИ няма деца от местната общност.

В повечето домове децата се хранят в столова, но има и изключения – там, където домът работи успешно по специална програма за работа в малки групи, децата се хранят във всекидневната на групата, към която има малък кухненски бокс. Това създава нещо като „семейна атмосфера“. Обикновено всички се хранят заедно в една столова – (момичета/момчета, малки/големи), но и от това правило има изключения.

Възпитателите не се хранят с децата, но присъстват в помещенията, за да следят за реда. Те са или на отделна маса или сядат при децата, като всеки път сядат при различни деца. **Обикновено в столовата има гежурни по график, но понякога по-големите деца карат по-малките да почистват вместо тях.** Чистенето изобщо е нещо като разменна монета. Срещу добро почистване може да се получи известна привилегия от възпитателя, но също, при провинение, най-често санкцията е някакъв вид почистване – на тревата, на плаца, на общите помещения и др. подобни.

В) Игри и развлечения

Тъй като децата до 12 г. не могат да излизат навън без придружител, те играят основно в дома и на двора, като понякога възпитателите или по-рядко

Идентифицира се дискриминация по признак социално положение по отношение на достъпа до игри и развлечения и достъпа до информация.

някои от по-големите деца ги извеждат „на разходка до магазина“ или до детска площадка. Вътре в дома най-често гледат телевизия, по-рядко рисуват и играят на компютърни игри, но тъй като

навсякъде броят на компютрите е ограничен, за работа с тях има графици. Времето за достъп на дете варира в различните домове. В дома в малкото село например в момента няма компютърна зала, а малките не могат да отидат до тази в читалището. Там обаче има стая за музикални занимания, където децата свирят на различни инструменти и пеят.

Децата почти навсякъде предпочитат да играят навън в двора, където според условията в дома играят на футбол, гоненица, криеница, народна топка, волейбол, баскетбол, федербал, обръч, тенис на маса, а зимата се замерят със снежни топки. Ако в някои случаи децата предпочитат да останат вътре, то е поради лошо състояние на прилежащия двор. Играят заедно момичета и

момчета, като единствено при футбол момичетата по-рядко се включват.

При големите деца има разлики в заниманията на момичетата и момчетата, като момичетата по-рядко спортуват и повече се разхождат с приятели, освен в редките случаи, когато спортът е хоби. Понякога гледат как момчетата играят футбол или друго, но рядко се включват.

Важно е да се отбележи, че игрите и заниманията, особено тези вътре в дома, освен от материалната база, зависят още от уменията и/или находчивостта на персонала, поради което има някои разлики между отделните домове. Почти навсякъде възпитателите споделят, че „децата не знаят да играят заедно като група“.

г) Образование, образователно ниво и образователни потребности

Според възпитателите, много често децата, които идват в домовете от семейства имат много повече пропуски в образованието си, отколкото децата, които са израснали в дом и са започнали образованието си като деца от дом. За някои, пребиваването в дома е единствен шанс за редовно посещение на училище. Връщането в семействата би означавало прекратяване на образованието и връщане на улицата.

Проблемът има и друга страна. Когато домът се намира в малко населено място, местното училище съществува буквално благодарение на дома, защото преобладаващата част от учениците

Идентифицира се дискриминация по признак социално положение по отношение на достъпа до образование и до социални контакти.

са децата от дома. Учителите, възпитателите, целият персонал функционира в зависимост от броя на децата в дома. От една страна това намалява основанията за дискриминация над децата от дома, тъй като те растат в

собствена „приятелска“ среда, но от друга страна увеличава изолацията им и възможностите им за по-нататъшна реализация, тъй като никой няма интерес да ги отдели или отдалечава от общността, която функционира благодарение на тях.

Въпреки че повечето деца казват, че не обичат да учат, на почти всички училището им харесва, защото там е „по-забавно“, заради приятелите, изрите, забавленията. То е най-важното място за социални контакти със света извън институцията. Всички деца си имат приятели от училище и често с тях прекарват повече време отколкото с приятелите си в дома. По големите деца почти винаги посочват за най-близки приятели свои съученици, които не са от дома, дори когато в класа има няколко деца от дома. В училище участват във всички учебни и повечето извънучебни дейности, с изключение на екскурзиите (защото за екскурзиите се заплаща).

На по-малките деца винаги им помагат, ако имат трудности. Не на всички им харесва да учат обаче. Повече учат „по-учените деца (...), защото са по-научени“. Колкото и объркано да звучи причинно-следствената връзка, изказана по този начин, тя до голяма степен се оказва вярна. Децата, които по-лесно овладяват учебния материал са тези, които са по-мотивирани да учат. Другите ходят на училище „за да се разкарат“ и да излязат от затворената среда.

По-големите деца всъщност са доволни от липсата на контрол, когато учат и не се оплакват от това, че възпитателите в повечето случаи не могат да им помогнат с учебния материал, дори и да искат. Това обаче не променя факта, че са неравно третирани спрямо малките деца.

Критериите към знанията на децата са занижени, а изборът на възможностите за продължаване на образованието в по-висока степен е твърде ограничен и се свежда до няколко непрестижни професии, които се смята, че „тези

деца“ могат лесно да овладеят. Тези които успяват да стигнат до висше образование (а те са рядкост), обикновено не успяват да го завършат. Основната причина е липса на средства и липса на подкрепа след напускане на дома.

Идентифицира се дискриминация по признак социално положение и увреждане по отношение на достъпа до образование и избор на професия.

Децата, настанени в приемни семейства посещават училища по местоживее на приемните родители. Правят ясна разлика между училището, в което са учили, докато са били в дома и това, в което учат, откакто са при приемните родители – отношението към тях във второто е по-добро.

Само малка част от децата в ДДМУИ посещават училище или са включени в индивидуална форма на обучение. Системата за оценка на образователните потребности на тези деца не е достатъчно гъвкава, за да бъдат обхванати адекватно. Във връзка с това, че повечето от този тип институции са в отдалечени населени места, децата не се обследват от специалисти с необходимата за това квалификация. За децата, които посещават училище няма информация за срещи с училищен психолог.

Общо взето децата, които са с по-леки форми (на увреждане), мисля, че се интегрират в училища, в специални такива, с ресурсни учители. Но по-трудно е състоянието там, където децата са с по-тежки увреждания, лежащи ... От впечатленията ми от персонала смятам, че те не разбират нуждата, не допускат, че това дете може да се обучава. И не само персонала – самите училища също. (Експерт ДАЗД)

Децата, настанени в СПИ и ВУИ посещават училище в интернатите и са изолирани от другите ученици в населеното място. Според персонала, голяма

част от тях постъпват в институци-
ята неграмотни и рядко образовател-
ното им ниво отговаря на възрастта.
Освен това през последните години се
увеличава броят на децата със СОП в
тези институции. **Към момента на
изследването децата със СОП са една
четвърт от всички деца, настанени
в СПИ и ВУИ.**

**В тези училища не може да става
въпрос за истинско образование.**
Набляга се повече на възпитание-
то, на спорта, за да се канализира
енергията която обладава децата,
да не избухва в агресия. (Възпитател
от ВУИ)

г) Информираност – телевизия, интернет/ книги

Във всички домове има телевизори, но
какво се гледа определя „този, в кого-
то е дистанционното“. По-малките и
по-големите деца имат различни ин-
тереси и където телевизорът е само
един има разногласия: „Как да седя тук,
като се гледа само Дисни Чанъл?! Аз съм
човек на 17 години,
ще гледам Дисни
Чанъл!“.

Идентифицира
се дискриминация
по признак въз-
раст по отноше-
ние на достъпа до
информация.

Децата гледат
анимации, филми,
футбол и музи-
кални предавания.
Никои не спомена-
ва новинарски или
образователни
програми. Децата

Вероятно не са особено информирани
какво се случва в страната, света и
т.н., а и трудно могат да развият ня-
какъв интерес към наука или нещо гру-
го. Любопитството и нагласата на ума
за учене, отварянето към света е при-
родно, но само в емоционалната връзка
с възрастния се формира интерес, съ-
образно субективното осъзнаване. Де-
цата в дома рядко проявяват интерес
към менталния свят, към обясненията,
не преживяват загадката за света и
това, което ги обкръжава. Търсят ди-
ректното удоволствие. Като се има

предвид, че използват интернет ос-
новно за Фейсбук и Скайп, а в училище
им е скучно, не е чудно, че им липсват хо-
ризонти. Всъщност тревожно е, че те
отъждествяват интернет със скайп
и фейсбук и признават, че осъществя-
ват много запознанства он-лайн, без да
притежават основни умения или стра-
тегии за защита.

Във всички домове формално има биб-
лиотеки, но децата и от двете въз-
растови групи казват, че четат много
рядко: „Не, няма да се лъжем, в смисъл, не
четем. То в днешно време никои не чете.
Тоя интернет развали цялата работа
на книгите, разбираш ли?“. Когато из-
общо четат, те често ползват книги,
които не са от библиотеката, а са до-
несени от възпитателите и стоят в
техните офиси. Не е съвсем ясно каква
литература има в библиотеките, но
те взимат книги от там само когато
им е необходимо нещо за училище, дока-
то книгите при възпитателите са „за-
нимателни“, „детски“. Рядко някои деца
имат свои лични книги, а още по-рядко
четат редовно.

Почти навсякъде има достъп до интер-
нет, но броят на компютрите се разли-
чава и условията са различни в разли-
чните домове. Навсякъде има графици за
използване на компютрите, тъй като
броят им е органичен, а на места не
всеки компютър е свързан с интернет.
Никои не контролира специално какво
правят децата в интернет. Единствен-
но в СПИ възпитателите твърдят, че
контролират използването на интер-
нет от децата, тъй като „е възможно
така да се организират бягства“.

е) Осигуряване на медицинска помощ

Медицинската по-
мощ е регламенти-
рана навсякъде. В ин-
ституциите, обект
на това изследване
всички деца имат
личен лекар. Обик-
новено той е едни
и същ за всички, т.е.
не може да става

Идентифицира се
дискриминация по
признак увреждане
по отношение на
достъпа до адек-
ватна медицин-
ска помощ.

дума за избор, но във всеки случай лекар има. По принцип децата имат и личен стоматолог, но стоматологичното обслужване е по-проблематично. Профилактика няма. Децата, които имат нужда от по-специализирана медицинска помощ обикновено се водят в болница в най-близкия град или се прибягва до услугите на Бърза помощ.

По-различно стоят нещата в институциите за деца с увреждания. Въпреки, че те също имат лични лекари, според експертите техните нужди не се посрещат адекватно.

Тези деца имат сериозни проблеми със здравето, комуникацията, със социализацията. Но особено важно за здравните проблеми на децата е, че не се посрещат адекватно. Поставят се едни диагнози в един период, след което не се правят необходимите интервенции, за да се подобри положението. (Експерт ДАЗД)

ж) Наказания/ санкции/ ограничителни мерки

Във всички институции съществуват правила. Възпитателите твърдят, че голяма част от правилата са съставени с участието на децата. Те също казват, че често правилата, които децата предлагат са по-строги от тези, съществуващи в общия правилник. Децата почти навсякъде обаче казват, че правилата, задълженията и санкциите се определят от възпитателите и/или от директора на институцията, като само формално се иска тяхното мнение

Идентифицира се дискриминация по отношение на участието във вземане на решение.

под формата на гласуване, когато винаги всички са съгласни. Те приемат това по-скоро като форма на уведомяване. В много от посетените институции децата не бяха чували за детско участие.

Но правилата навсякъде се нарушават. И тогава се прилагат мерки, които на

различните места носят различни имена – ограничителни мерки, санкции и много рядко – наказания.

Има една такава разработена система за ограничителни мерки. Ограничителни казвам, тип санкциониращи мерки. Примерно дете, което не е спазило правилото за прибиране в групата, в смисъл обадило се е, че отива еди-къде си или излиза на разходка примерно и трябва да се върне в определеното време, а то се връща след половин час или след един час – обикновено групата решава на тези ежедневни събирания каква санкция да му наложи. Но когато примерно детето е закъсняло с прибирането, децата си знаят – санкционират го да не излиза, 2-3 дена да не напуска района на дома. Примерно може да стои тука, да излезе в района да играе отпред, но да не напуска района, из града да не се разхожда. Ако втори или трети път допусне същото закъснение, тази санкция се удължава във времето. То децата си решават сами, защото знаят, че това най-много ще ги заболи да не ги пускаш да излизат, да се разхождат. (Соц. работник, ДДЛРГ)

Това обаче е валидно само за една от институциите, в които са проведени групови дискусии, където децата казват, че участват в определянето на санкциите. На всички останали места децата казват, че не се иска тяхното мнение за нищо съществено. Всъщност според децата възпитателят винаги се намесва, „особено ако прекалят“ с наказанието или при спор какво наказание да се наложи. Въпросната институция е единствената от посетените, където децата имат някакво положително отношение към санкциите и ги смятат за сравнително справедливи, както и въобще имат усещане, че донякъде нещо зависи от тях.

Наказанията обикновено са свързани с ограничаване на достъпа до компютри, телевизия, ограничаване на излизането навън. По-рядко, но все пак се срещат

„до стената с ръцете горе“, чистене на коридора, чистене на двора, „да пишат“, че няма да правят повече така, да измият тоалетните. Наказанията са еднакви за всички с малки изключения („ръцете горе“ и „да пишат“, където ги има, са за по-малките). **Наказанията са едно от малкото неща, които си спомнят интервюираните деца, настанени в приемни семейства.** Те са напуснали институцията, за която предпочитат да не си спомнят изобщо, но изправянето до стената нощем, за наказание, че детето е станало през нощта е нещо, което трудно може да се забрави.

Санкции има, но липсва мислене за подкрепа и насърчаване на доброто поведение, отношения и прояви. Децата разбират какво не трябва да правят, но не формират нови умения, няма израстване и развитие. „Послушните“ се ползват с повече „доверие“, което се свързва с някакви привилегии. Това отчуждава децата, а не ги приобщава към света на възрастните, който може да бъде мамен, надхитрян, презиран.

з) Връзка с родителите и семейната среда

Връзката с родителите и семейната среда се идентифицира като проблем от повечето експерти и възпитатели в домовете. Един от проблемите е, че повечето възпитатели не са подготвени да работят с родители. Друг проблем е, че от родителите се изискват усилия, които те не винаги са в състояние да положат, за да изпълнят условията на ОЗД.

Много редки са случаите, в които децата поддържат връзки (с родителите), а те копнеят точно за тях. И така се случва, че родителят живее някъде – не се променя. Детето живее в някаква институция, в една среда, но то се променя, развива се по някакъв начин. И когато в един момент тези хора се срещнат, те са абсолютно непознати, неподготвени един за друг. (Експерт ДАЗД)

Когато се работи с родителите и активно им се осигурява както материална, така и психологическа помощ има положителни резултати и успешно реинтегрирани деца. Без помощ за семейството обаче това е малко вероятно да се случи.

...със социалния работник и директора се опитваме да осъществим контакт с родителите, за да ги привлечем, тъй като много от тях са се дистанцирали от отговорностите си спрямо тия деца.(...) Бързам да уточня, че не винаги действията са ни успешни. Въпреки, че сме задължени по закон да ги уведоим за всяка екипна среща, родителите не идват. Аз в интерес на истината не ги обвинявам, защото много от тях са бедни, болни, безработни и неграмотни хорица, които едва свързват двата края и нямат елементарни средства за съществуване. В този смисъл не мога да кажа, че те го правят само от незаинтересованост, тия хора са в крещяща нужда и за да се получи нещо с реинтеграцията, аз смятам, че трябва да се работи първо с родителите. Едва, когато им се създаде някаква почва за по-нормален живот, едва тогава можем да очакваме нещо от тях. (Възпитател ДДЛРГ)

Не всички възпитатели обаче са настроени положително към работата с родителите. Според някои от тях родителският капацитет трудно се изгражда след като детето или децата вече са попаднали в институция.

и) Какво се случва с децата след като навършат 18 години

Животът след 18 г. е проблем, който тревожи всички деца в ДДЛРГ, които нямат семейства или близки, при които да се върнат. Наблюдаваното жилище е оп-

Идентифицира се дискриминация по признак социално положение по отношение на перспективите за достойни условия на живот.

ция, която не е приложима универсално. Вярно е, че децата свикват повече или по-малко да бъдат обгрижвани в институциите, но те далеч не са така незаинтересовани от бъдещето си, както някои възрастни ги представят.

Всички деца казват, че искат да работят като завършат и след време, когато се почувстват финансово стабилни, да имат семейство. Затова, още след завършване на основното си

образование те се замислят за възможностите за работа и за времето, когато няма да имат зад гърба си дома.

Според бившите възпитаници на ДДЛРГ, най-трудното след като напуснат институцията е да се приспособят към живот, в който не са „обгрижвани“ и трябва самостоятелно да се справят с всички проблеми.

2. Дискриминационни нагласи и практики към децата в институциите

а) Наличие/липса на дискриминация

Основният признак, по който децата от институциите са дискриминирани извън институцията е социалното положение.

Фактът, че в домовете за деца се настаняват предимно деца от ромски произход означава, че в обществото съществува дискриминационна нагласа по етнически признак, която отрежда точно тези места за отглеждане на точно тези деца.

Във всички институции, обект на изследването **преобладават децата от ромски произход**. Някъде те са почти 100% от децата в институцията. Освен роми в институциите за деца има

и деца от български и турски произход. Много често в един дом се настаняват повече от едно дете от семейство. По принцип се правят усилия братя и сестри да не се разделят, когато това е възможно. Нито възпитатели, нито деца свидетелстват за дискриминационни практики по етнически признак. Същевременно почти еднородният етнически състав на децата в институциите е показател за наличието на дискриминационни нагласи на обществото по етнически признак по принцип.

В същото време **основното разделение**

което се налага вътре в институцията е по възраст – малки/големи, като по отношение на вниманието от страна на възрастните, малките определено получават повече внимание и повече помощ, а големите – повече свобода. Това обаче не винаги е неравно третиране, тъй като на практика, децата получават различни грижи според нуждите си. Все пак, това е показател, че не се отчитат възрастовите потребности на децата, защото тийнейджърите също се нуждаят от възрастния, но по различен начин.

По отношение на различията по признак пол, **възпитателите определят момчетата като „по-проблемна група“** и това е факт, който може да бъде изследван, доколкото не е проява на определени дискриминационни нагласи. Може би защото момчетата не оправдават очакванията на стереотипа – да бъдат кротки, послушни и покорни.

Сякаш момчетата са по-дисциплинирани, има по-голямо разбиране в отношенията между тях и другите хора, по-разбрани са, момчетата си позволяват повече да не спазват правилата. (Възпитател в ДДЛРГ)

Разликата е, че момичетата са по-лоши и по-уверени в себе си. Особено летния период... момичетата възприемат проституирането като нещо напълно нормално, грубо казано – като дишането. Ценностната им система е объркана. Не може когато майката, докато е живяло при нея да е проституирала или е гледало как тя прави секс с единия, втория, третия и т.н. баща и то да смята, че сексът е нещо свято и скрито. Във всеки случай и момчетата и момичетата искат едно – нормално семейство и нормален живот. Когато не го получат, защитната им реакция ескалира в девиантно поведение и агресия: момчетата задоволяват базовите си нужди с кражби, а момичетата с проституция. Иначе по отношение на чистотата – момчетата държат по-чисто, определено. По отношение на възрастта – големите винаги се опитват да крадат храна от по-малките. (Възпитател в СПИ)

Идентифицират се дискриминационни нагласи по признак пол по отношение на момичетата от страна на възпитателите в институциите.

Противно на общоприетите мнения, за момичетата се твърди, че са по-трудно управляеми, по-независими, по-непокорни и с много по-занижени хигиенни навици от момчетата. По отношение на нуждите, от страна на възпитателите не се идентифицират различни нужди и потребности на момчетата и момичетата, но все пак се споменава нееднократно, че момичетата четат повече книги, а момчетата обръщат повече внимание на спорта и на заниманията навън. Като че ли половата принадлежност не играе особена роля във взаимоотношенията на децата. Твърдят, че са винаги заедно, споделят помежду си, карат се като братя и сестри в едно семейство, обиждат се, радват се, празнуват заедно... „като в

семейство”. Така ги виждат възрастните около тях.

Само на едно място се среща съзнателно неравно третиране по признак пол. Момичета от един дом разказват, че възпитателите мъже се държат по-строго с големите момичета и момичетата не се разбират с тях: „Ми, те са повече към мъжките, не към нас (...) Не мога да си го обясня. И много ни делят от момчетата. Те седят до 22.30 ч., а ние в 22 ч. трябва да сме горе.” На групите места, където има възпитатели мъже, момичетата не казват да имат проблеми с тях.

Общото впечатление е, че няма фаворизиране или специфично отношение към отделни деца в рамките на институцията. Момичета и момчета, малки и големи участват равнопоставено в поддържане на жизнената среда в дома. Въпреки това, когато в институцията се формират „приятелски групички” те са или на полов или на възрастов принцип.

Според експертите обаче, независимо че трудно се идентифицират явни дискриминационни практики в рамките на институцията, децата от домовете нямат равни шансове спрямо децата, които са в семейства.

Едно дете, за да се реализира добре, трябва да има самочувствие, трябва да бъде оценено по един добър начин, да знае, че може да се справи, да има вяра в себе си, да има с кого да сподели и да има пълна подкрепа. Затова казвам, че това е ключовата роля на семейството. (Експерт ДАЗД)

Но шансовете са неравни за всички деца в институция като цяло. Разбира се, тук остава въпросът, в сравнение с кого са те „неравнопоставени”. Когато се говори за тези проблеми, обикновено се прави сравнение с идеално, типично семейство, в което се отглеждат деца. (Този идеален тип е или средно семейство, конструиран на базата на усреднени данни за семействата, или

разписан по някакъв начин в регламентите, които се отнасят до минимума условия, необходими за отглеждане на деца в семейна среда.) Повечето от децата в институциите обаче идват от много бедни семейства или такива с намален родителски капацитет (т.е., най-често не се доближават до идеалния тип) и дори и в семейна среда са неравнопоставени и дискриминирани. Това е една от основните причини за критиките в обществото, включително от страна на възпитателите, относно ефективността на деинституционализацията на децата по отношение на дискриминацията и равенството на достъпа.

Идентифицира се дискриминация по признак увреждане от страна на всички актьори.

Навсякъде, където има деца с увреждане в групата, те се третират различно от останалите. Някъде стават жертви на подигравки, другаде – предизвикват нетърпението и досадата на останалите деца.

Понякога другите деца се гразнят от факта, че възпитателите обръщат повече внимание на децата с увреждане. Вън от институцията обаче децата с увреждане са под крилото на останалите деца от дома, те биват пазени и защитавани от „външния“ свят.

Определено не мога да твърдя, че няма такива случаи на дискриминация. Неравно третиране има най-вече спрямо децата с увреждане. Оказа се, че по-голямата част от общообразователните училища, които са задължени по закон да ги приемат, не са готови, нямат условия. И това, което предизвиква най-голямо огорчение в нас в цялостния процес на промяна, е този бавен процес на промяна на мисленето, на нагласата да приемеш другия, различния. И другото е недостигът на средства. Това са двата ни проблема, които изискват най-много време и като че ли във времето най-бавно се решават. (Експерт МОМН)

б) Сфери и ситуации, в които се проявява дискриминация

– битови условия и режим на живот

Въпреки, че броят на децата в стаите в ДДЛРГ рядко надвишава 4, едва ли легло и собствено гардеробче и шкафче биха създали усещане за „собствена стая“ и уют. На децата им липсва лично пространство. На практика, те никога не могат да бъдат сами, да подреждат собствено пространство и да изразжат някакъв собствен, личен вкус към красота и подредба.

Материалната база в СПИ и ВУИ е от казармен тип, независимо че в годините директорите са положили много усилия да я променят. И някъде действително за всяка група се е обособило пространство въпреки казармения вид на сградата. Другаде това е направено, но резултатът е половинчат, защото материалната база не позволява такова преустройство, че да се организира за живот в малка група и да се прилага отделно за всяка една група различна програма с независимо решение.

През учебната година геният на момчетата започва в 6 ч. със строева подготовка, закуска и под строй на училище. **Във ВУИ децата ядат всичко само с лъжици.** Вилици и ножове не им се дават. Да притежаваш истинска вилница (не пластмасова) е лукс, на който се радват единици. (И в тези институции се твърди, че децата получават разнообразна и пълноценна храна, но ако тя може да се яде само с лъжица, изводът за качеството ѝ се налага от самосебе си). Да нямаш право на вилница в про-

Експертите от МОМН наричат помежду си децата от ВУИ „войници“, но голяма част от тези войници са по на 12-13 г.

Налице е дискриминация по възраст, пол и социално положение по отношение на условията на живот на момчетата, настанени във ВУИ, както и унижително отношение, водещо до отрицателни последици.

дължение на години е унизително. Тези институции носят в името си определението „възпитателно“, но може би възпитанието се свежда само до подчинение. **Стайте във ВУИ се наблюдават с камери и децата го знаят.** Това се счита за превантивна мярка „срещу кражби“, но на практика ги лишава от елементарно лично пространство.

Физическата среда в **домовете за деца с увреждания** се нуждае от много повече подобрения.

В домове за деца с увреждания случаите на ремонти са единични. Там са настанени много повече деца, не знам дали въобще имат някакви лични вещи. Мисля, че нещата са насочени по-скоро към децата с по-леки увреждания, да излизат, да си имат лични вещи, да си организират пространството, за разлика от децата, които са лежащи. (Експерт ДАЗД)

– Наказанията...

Наказанията са единственият начин за поставяне на граници и за регулиране на отношенията в домовете за деца. Често пъти обаче персоналят се чувства безпомощен и без алтернативни форми на общуване и комуникация с децата.

Няма с какво да ги накажем. Ако нашите деца в къщи са различни като характер и потребности, можем да ги накажем по различен начина тук нещата не са така. (Възпитател в СПИ)

Друг възпитател в дом споделя, че в дома е въведена точкова система на оценка на поведението на децата и когато те имат «неприемливо поведение» им се отнемат 10 точки и тогава се налага **санкция – разговор**. Разговорът с психолог като наказание и санкция за лошото поведение създава една объркана представа за ролята на помагачите специалисти. Възпроизвежда се моделът на семейството, при който единият (възпитателят) е в ролята на майка, а другият (психологът) е в ролята на баща или обратното. Няма сис-

темен подход, основан на спецификата на децата, които постъпват в институцията, не се познава профилът на тези деца и причините за трудното поведение.

Трябва обаче да се отбележи с тревога, че макар и рядко, на места все още се срещат физически наказания, като стоене до стена с ръцете горе, а някъде дори и „лек“ шамар. На други места възпитателите сякаш прехвърлят изпълнението на физически наказания и сплашване на по-големите деца в домовете, проблем, който ще бъде разгледан по-нататък.

Във ВУИ се оказва, че едно от най-честите наказания е „почистване на тревата“, дори в най-голямата жега. Децата твърдят, че най-малкото провинение се наказва с „почистване на тревата“, но то е валидно и за по-тежки провинения. Всъщност децата от ВУИ не признават за физически наказания, но са покрити с белези от побои; дори преди да бъдат запитани бързат да кажат „тук никой не ни бие“, но това е защитна реакция, защото бой има: „който се е издънил яде бой от дежурния възпитател“.

– гостъп до образование

Задължението за редовно посещаване на училище е едно от основните задължения в ДДЛРГ. Голяма част от децата, които постъпват в институцията от семейство, а не са били отглеждани в дом от рождението си, не са посещавали никога училище. На това се дължи и фактът, че нивото на образованието често не отговаря на възрастта им. За децата, които са израснали в дом обаче и за които са били полагани институционални грижи още от раждането изоставане в училище почти не се наблюдава, освен в случаите, когато това са деца със СОП или други заболявания. До голяма степен, разбира се, това зависи от мотивацията и ангажираността на персонала.

Физическите наказания не са изчезнали в институциите.

Според възпитателите по-малките са по-старателни в ученето. След 13-14 годишна възраст децата вече рядко търсят възпитателите за помощ. Друг е въпросът дали възпитателите са достатъчно подготвени, за да помагат за всички уроци. **Малка част от персонала на домовете са педагози по образование.** Това са главно по-възрастните, които са били преквалифицирани от учители във възпитатели и социални работници. Но по-младите, тези, които са учили за социални работници не са подготвени да помагат на децата в подготовката на уроците и когато се натрупат пропуски мотивацията на децата за учене намалява.

Нерядко децата от институциите не присъстват в часовете с негласното или явно съгласие на учителите. Това е скрита дискриминация в областта на образованието, която рядко се идентифицира.

По отношение на изискванията в училище към децата от домовете, може би за спазване на реда са еднакви, но за учебния процес са занижени. Въпреки, че учителите им помагат, реално не се вълнуват особено дали тези деца ще научат нещо. Съжаляват ги, а това понякога гразни учениците и ги настройва отрицателно.

Ват особено дали тези деца ще научат нещо. Съжаляват ги, а това понякога гразни учениците и ги настройва отрицателно.

Когато ходех там (в ДДЛРГ) на училище - отивам до там за един час, уча един час. Учителите казват: „Отивай, отивай (на работа), ние ще кажем, че си бил тук цял ден”, но тогава нямах ум, не можех да уча, да чета, да пиша. Другите се занимават там, а аз... като един паметник. (Момче на 16 г., ВУИ)

Наличието на подходящо училище е по-голям проблем за по-големите деца, които трябва да избират между това, което населеното място предлага.

Аз искам да уча за ветеринарен лекар, а те не искат да ме преместят ... и затова трябва да уча за певица. Еми, не искам като певица. Аз молих директорката да ида, ама не съм в регистъра за осиновяване, имам си връзка с родителите и си ходя през почивните дни и затова ми казаха, че не мога. Казват ми, само ако майка ми се премести ..., а тя няма възможност, и ако съм в регистъра, а аз не съм.” (Момиче на 15 г. от ДДЛРГ)

Ясно е, че условията, които местните училища предлагат, са едни и същи за всички деца в населеното място. **Проблемът е по-скоро в това, че в самите институции формалностите за различните деца са различни според семейната им ситуация.** Това, че други деца от същия дом могат да се преместят и да продължат образованието си в друг град, кара тези, които не могат, да се чувстват неравно третиранни. Всички деца съзнават, че професионалната насоченост на средното училище е много важна за развитието им след напускане на дома и такова решение, наложено от обстоятелствата или чужд избор, ги демотивира.

Неотчитането на желанието и възможностите на децата за продължение на образованието е също форма на дискриминация.

Да речем, че правя нещата, които съм принудена да правя... Щото уж може да си избираш, ама все пак ти казват, кое да избереш. (Момиче на 15 г., ДДЛРГ)

Във ВУИ и СПИ, където децата живеят и учат едновременно, дискриминацията в достъпа до образование е явна.

Според възпитателите, в новия правилник на ВУИ са заложили промени, които допълнително ще затруднят и без това сложния образователен процес. От съображение за пре-

венция на насилието между големи и малки работата с учениците ще бъде организирана на възрастов принцип, а не по класове. В този случай в една група във ВУИ могат да попаднат ученици от 1 до 8 клас.

Обучението ни е проблем и ние искаме едно от нещата, които да се променят в бъдеще да бъде предоставянето на адекватна образователна услуга на децата, които съдят така или иначе ще настани като крайна мярка в институции. Теоретично е възможно във ВУИ да бъдат настанени: дете от езикова гимназия, дете на същата възраст от професионална гимназия и дете, което преди 5 години е завършило 1ви клас и е отпаднало от училище. В същото време може да бъде настанено дете на 15-16 години, което никога не е постъпвало в училище. Няма как при тази пъстра картина да направиш обучение по специалния учебен план, утвърден от Министъра за ВУИ и СПИ. Би трябвало да се направи оценка на потребностите и за всяко едно дете да бъде преценено от какво обучение се нуждае детето, за какъв срок и по какъв начин. (Експерт от МОМН)

– Детски труд

Идентифицира се системно нарушаване на забраната за детски труд.

Децата от институциите работят, особено през лятото. Почти навсякъде местните хора използват евтината работна ръка на

децата от домовете при прибиране на реколтата, при почистване, строителство и др. подобни, като заплащат с храна, цигари, дребни суми, които децата превръщат обикновено пак в храна. Нещо повече, децата искат да работят и едва ли не се чувстват привилегировани, когато са „избрани“ от някой „работодател“, защото това е единственият начин да си набавят средства за (повече) лични разходи. Последното е валидно с особена сила за децата от ВУИ и СПИ.

Много са работливи и макар да е забранен детският труд, когато работят се стараят много, защото това е единственият начин да изкарат свои пари, близките им не им дават нищо. Няма разлика между сираците и тези от рисковни семейства. Едно от децата със семейства няма свястно, всички са рискови. Ние ги храним добре, но всяко момче иска да си купи поне една вафличка, нуждае се от джобни пари да си купи нещо само. Имали сме случай, наше дете разбива магазин, който знае че има аларма и сяда на тезгяха за да яде сладки неща. Идва полиция и го питат, защо е направил това, а той отговаря, че искал да си хапне нещо, а няма пари. (Възпитател от ВУИ)

Да бъдат децата след определена възраст учени и насърчавани да работят им влияе мотивиращо, но е необходимо те да бъдат защитени от икономическа експлоатация и от извършване на труд, който може да им навреди. „Наемането“ на работа на децата от институциите става със знанието на възпитателите, които въпреки че упражняват някакъв начален контрол върху „работодателите“, извършването на нередламентни-

Децата във ВУИ попадат в условия на живот, които сами по себе си предпадат правилата и законите да бъдат нарушавани, както от децата, така и от персонала, за да оцелеят децата.

рана трудова дейност създава множество конфликтни ситуации и поставя въпроси, които засега остават без отговор: получили ли са необходимото разрешително, как се урежда заплащането на децата, в какви условия работят, вредно ли е за здравето им, какво би станало в случай на злополука и др.

...Работим из града, за 5, 10 лв. Хората ни търсят за работа тук. Възпитателите ни пускат, ама първо говорят. Не може ей тъй с колата - хайде на работа, да ни карат с колата и никой да не знае. Обаждат се на господина. Той идва при това дете те взима на работа. Казва - ти отговаряш за тях, как ще им платиш. Има тука деца, отиват, за два лева работят, цял ден - за два лева. Подигравка. Използвания. Ти какво ще направиш с два лева? После това човек, ако дойде пак, възпитателят се кара с него и го изгонва от тука. Защо точно нас вземат? Защото сме по-тъй, няма откъде да вземем и такива работи. Колко хора има тука в махалата, по-големи от нас. Ама не ги вземат, защото те искат много пари. (Момче на 16 г.)

Например, във ВУИ децата нямат право да се подстригват сами, вероятно от съображения за сигурност не получават ножици и бръсначи. Но те трябва да

Момчетата във ВУИ са дискриминирани по признак възраст, социално положение и пол от много актьори едновременно. Те са жертва на бездействието на официалната власт.

поддържат хигиена и външен вид и трябва да отидат на фризьор, и да заплатят за подстригването със собствени средства, с каквито не разполагат. Т.е., трябва да ги изработят, да ги спечелят с платен труд, който е забранен от закона. Точно тази разпоредба се заобикаля масово от всички, но когато става въпрос за „задължение“, което децата

трябва да изпълняват, неосигуряването на елементарни средства от страна на държавата създава сериозни затруднения.

– Достъп до храна и облекло

Всички възпитатели твърдят, че храната в домовете е изобилна и разнообразна. Дори това да е така, порционът за всички деца е един и същ – за малки и големи, за момичета и момчета. Трудно може да се приеме, че едно 17 годишно дете ще се нахрани със същото количество храна като 7 годишно дете.

Във ВУИ няма пари не само за подстригване. Храната далеч не отговаря на критериите за разнообразие: „Каквото се яде на обяд се яде и на вечеря. Обикновено и най-често ориз. Като китайци сме.“

Еднаквият порцион е дискриминация по признак възраст по отношение на по-големите деца, която не се идентифицира, независимо, че е повече от явна.

Някои възпитатели твърдят, че децата не ценят това, което получават: „днес им се раздават нови дрехи – утре вече ще са ги продали“. Може и да е така, но децата не продават новите си дрехи от каприз, а защото се нуждаят от собствени средства. **Джобните пари са едно от най-важните неща за идентичността на подрастващите и като не ги получават от родители или от институцията, те намират начин да си ги набавят.** С получените пари от продадените дрехи децата си купуват главно храна и цигари.

По отношение на облеклото се идентифицира още един проблем: често дрехите в домовете се получават като дарения и са еднакви за всички. Това определено притеснява децата, особено когато са като група навън. Еднаквите дрехи на групата ги стигматизират допълнително.

– Достъп до свободно време, игра и развлечения

Строгият режим и особено вечерният час в неучебни дни (който дори за големите деца през лятото е не по-късно от 22.00), макар и оправдани в известна степен, са основните неща, които карат децата да се чувстват дискриминирани. В повечето семейства се прави разлика поне между режима на децата в учебни и в неучебни дни, докато тук такава няма и това превръща по-големите деца, особено тези на 17-18 г., в постоянни нарушители. Възпитателите, от друга страна, не винаги санкционират такова поведение от страна на големите, което кара по-малките да се чувстват неравно третиранни.

Свободното време през учебната година не е много и като се има предвид, че денят е сравнително къс, телевизията и компютрите са основното развлечение. Но дори там, където домовете разполагат с големи дворове в тях рядко има нещо, което да „развлича“ децата. Почти всички интервюирани деца мечтаят за хубава площадка с люлки и батут.

Люлки в дома искаме. Всяка година, казват че ще ни слагат, а не ни слагат. (Дете от ДДЛРГ)

Често се казва, че децата от домовете са привилегировани, защото ходят на летни лагери, както на планина, така и на море („нещо, което малка част от децата със семейства могат да си позволят“, отбелязват задължително възрастните). Не всички деца от институцията обаче ходят и не във всички институции това е правило. Ако за децата от ДДЛРГ се организират такива лагери, за децата във ВУИ и СПИ това е проблематично. Нещо повече, децата,

който са настанени в СПИ и ВУИ от ДДЛРГ най-често прекарват ваканцията в училище, тъй като домовете не ги приемат обратно, а те няма къде другаде да отидат. Някои пък са „наказани“

да не се прибират при семействата си през ваканцията, ако имат провинения като „бязство“, например. Децата споделят също за изборително включване на отделни деца - „най-послушните“ - в мероприятия, организирани в близкия град или общината като „коледни вечери“ и т.н.

Свободата да избират кога и къде да учат, да играят или да се забавляват, се посочва от всички деца като основната разлика в достъпа до свободно време в сравнение с останалите деца. От тяхна гледна точка това е една от най-значимите дискриминативни практики в институциите.

– Достъп до медицинско обслужване

За децата във ВУИ и СПИ в момента, в който се настаняват, се определя задължително и служебно личен лекар. Според експертите, в тези институции системата работи най-добре, тъй като в момента, в който детето вече има съдебното решение и е разпределено, директорът се уведомява с настанителното писмо, прилагат се всички документи, включително и медицинското свидетелство. Всички деца са записани при един личен лекар, който е или в селището, където се намира училището, или най-близко до тях. Личният лекар обаче не може да реши всички проблеми, например тези с нощното напикаване – проблем, който съществува в повечето институции. Личният стоматолог също е спорна фигура, тъй като някои деца се нуждаят от детски стоматолог, други от хирургична намеса, а за ортодонтски услуги изобщо не може да се говори, особено в по-малките населени места. Всички ДДЛРГ се сблъскват с проблеми на специализираната медицинска грижа, но те като че ли са най-тежки при децата с увреждане.

Децата с увреждане имат планове за индивидуална грижа, които се актуализират през 6 месеца. Естествено

на първо място е здравната грижа. Но стоматологичното лечение за деца с увреждане, независимо дали са в дома или не, не е достъпно навсякъде. Всъщност такава има единствено в София.

Няма никакво координирано действие между отделните министерства. Ще Ви дам пример: миналата година колежка се обажда от София ... с деца, заведени на някакъв преглед просто. В болница беше, не знам къде точно, но ми направи впечатление, че доста време ги няма и звънят (да кажат), че не ги приемат. А се вижда, че са деца с увреждане. Вече 4 часа чакат... Има различно отношение. Трябва да се координират действията на различните министерства по отношение на децата с увреждане. (Възпитател от ДДМУИ)

– Достъп до информация

Въпреки графициите, често интернет се ползва най-вече от по-големите деца, защото по-малките не могат да работят с него, или защото като цяло достъпът до компютри с интернет е по-проблематичен. В единия от посетенията домове има компютър само в кабинета на директорката и децата казват, че не могат да го ползват. Тъй като не могат да излизат извън дома, няма как да се възползват от компютърната зала в читалището на селото. В другия дом връзка с интернет има само на един от четирите компютъра и там обикновено сядат по-големите деца⁹. В третия на най-малките не им се позволява достъп, за да не повредят компютрите, а някои от малко по-големите не знаят как да ги ползват.

Освен затруднения и ограничен достъп до компютри, които се наблюдава в посетенията от екипа институции, трябва да се отбе-

лежи, че не навсякъде има достатъчно телевизори и библиотеките са с остаряло съдържание. Допълнителен проблем при възприемането на информацията е и фактът, че няма възрастен, който да интерпретира видяното/чутото по телевизията.

Това не влиза в задълженията на възпитателите, но децата трудно могат да се научат да формират мнение по актуални въпроси, когато нямат не само познанията и социалния опит да интерпретират сложни, извънежедневни ситуации, но и човек, който да им обясни, разясни и да отговори в случай, че имат въпроси. Във връзка с това рядко се коментира **достъпът до интерпретация на информацията на децата в институционална грижа**, но често това е причина за големи разлики между децата изобщо. Доколкото актуалните събития от социалния, икономически, културен и политически живот не са част от учебната програма, те до голяма степен не са част от живота на децата в институциите.

Достъпът до информация не се свежда само до ползването на компютрите и интернет, тъй като дори когато ги използват, децата в по-голямата част от времето чрез тях просто общуват помежду си или играят на различни игри. Достъпът до информация е много повече от това. Говорейки за бъдещето, много от децата споменават че искат да отидат „в чужбина“. Тази група деца е по-уязвима от своите връстници към рискове като насилие и експлоатация поради оскъдната информация и липсата на елементарни умения за живот и социален опит.

Нито едно дете не споделя да е участвало в някакво информационно събитие, на което да са представени различни възможности за продължаване на обучението, различни училища, професионални курсове и др. подобни.

⁹ Всъщност младежите над 16 г. често не са в дома през деня и тогава по-малките имат повече време пред компютрите. Все пак по-големите сред тях отново имат предимство.

Идентифицира се дискриминация по признак възраст в рамките на институциите и по признак социално положение в по-широк аспект по отношение на достъпа до информация.

– Достъп до бъдеще

За какво бъдеще мечтаят децата?

Повечето мечтаят да работят, „за да могат да се обличат и хранят добре“, но не им липсва и реализъм „не очаквам нищо да ми се случи, докато аз сам не го направя“.

Като порасна си представям, че съм работник, че знам, че съм успял в живота, оженил съм се... искам да живея с брат ми и сестра ми в една голяма къща и да имаме гости. (Момче от ДДЛРГ, 13 г.)

Като завърша ще отида да уча в Свищов заочно, ще се опитам да работя и да уча. (Момче от ДДЛРГ, 17 г.)

Няма да съм тука след 10 години, в София ще бъда, кинези-терапевт, може би. Искам да уча и психология. И ще ти кажа, че съм почнала да пиша първата си книга и ти ще кажеш "ей, искам да я видя", а аз "не може, не е готова". (Момиче от ДДЛРГ, 17 г.)

Понякога младежите се сблъскват с противоречиви разпоредби, които затрудняват, ограничават или правят невъзможно реализирането на правата им и ги лишават от равен шанс да получат образование и да се реализират. Често това се случва на децата, които са активни и имат визия за бъдещето си, и които не желаят да зависят от средствата, които държавата или обществото биха отделили за тях.

Ами аз сега като навърши 18 г. не знам какво ще стане, много ми е сложен животът. Казаха ми, че като стана на 18 трябва да се махна. Трябва да ходя на дело, защото искам да си завърша училище. Да ... ще ходим на съд и ще се реши дали ще мога да остана тук, ако не – долу, ама долу няма как в общежитията, защото те са затълнени. Като завършиш училище, те пращат в наблюдавано жилище към общината и там стоиш една година и почваш другата да плащаш. За това отговаря тука един ЦОП, и трябва да работиш и ти взимат 50% от заплатата и няма как да ходиш на училище. (Момче от ДДЛРГ, 17 г.)

Дали това е проблем на информираност или несъответствие в правилниците за работа на различните служби не се разбира. Във всеки случай, от разговора с момчетата става ясно, че това не е първи случай и то с деца, които искат да останат в институцията, за да завършат средното си образование.

Проблемът е, че ако нямаш роднини или приятели, които да ти помогнат да си намериш стабилна работа и да се устроиш е почти невъзможно да се справиш сам. Всички интервюирани бивши възпитаници на ДДЛРГ, които са успели да си намерят работа са го направили с помощта на роднини или приятели. Те разказват и за техни приятели от дома, които в момента са „успели“ хора благодарение на същото. Не всички обаче имат близки, които могат и искат да им помогнат.

При децата от ДДМУИ бъдещето е още по-несигурно и възможностите им са по-силно ограничени. След навършване на 18 – 22 години, по-голяма част от тях биват премествани в Домове за възрастни, където прекарват останалата част от живота си. Малко от тях, само тези с по-леки увреждания, биват настанявани в Защитени жилища. Настаняването в защитено жилище не означава непременно решаване на проблема, защото е много трудно да се намери работно място за тези млади хора. В най-добрия случай екипът на услугата им намира нагомна работа или ги ангажира с дейности в самото жилище – почистване, готвене, работа в градината.

Според експертите липсва индивидуалният подход към децата в институциите и то на далеч по-ранен етап от момента на напускане на системата на институционална грижа. В това се изразява и дискриминационното

Дискриминацията по признак социално положение е явна по отношение на достъпа до адекватни услуги и възможности за професионална реализация на децата от институциите.

отношение на системата, която по презумпция ориентира децата към професии, изискващи по-малко интелектуални усилия, по-малко знания и така прегрешава бъдещето им.

Съществува порочна практика всички деца от домовете да се изпращат на курсове за фризьори и бармани ... или готвачи, защото тези професии отговарят на социалния статус на децата. Това е явна дискриминация. Слагат се граници на развитието им. Ако едно или две деца се отърсят и поискат да продължат образованието си системата е неподгодвена да ги подкрепи. При напускане на институцията децата се сблъскват с нерешими проблеми, за което трябва да се помисли. Дори проблем е едно дете да си смени личната карта след напускане на дома, тъй като няма постоянен адрес. По същата причина не може да си намери работа. В тези наглед дребни въпроси личи, че няма програма, стратегия и нормативна подкрепа да се работи с тези деца. (Експерт от кабинета на омбудсмана на РБ)

В) Нагласи на различните социални актьори

– Взаимоотношения между децата вътре в институциите

Според възпитателите и самите деца, отношенията между децата в ДДЛРГ са добри и за дискриминация не може да става и дума. **Всички категорично отричат дискриминация по признак етническа принадлежност.** Децата се възприемат такива, каквито са и за тях етническата принадлежност не играе роля. **Не може да се говори за каквото и да било разделение по етническа принадлежност, не само защото повечето деца са от ромски етнос, но и защото те не се идентифицират с определен етнос или религия - „всички сме българи“ или „всички сме деца“.** При въпросите за дискриминация спрямо роми, децата не се

отъждествяват с тях и обикновено разбират въпроса като отнасящ се до ромите „от махалата“. Но дори и тогава не проявяват различно отношение.

По отношение на възрастта има естествено разделение. Често по-големите отбягват по-малките, а по-малките търсят общуване с по-големите. В същото време големите закрилят по-малките; почти навсякъде се среща двойката „голям (закрилник) – малък (любимец)“. Не рядко обаче големите присвояват средствата на малките (особено в случаите на братя и сестри) или ги карат да ги обслужват. Във ВУИ съществува явлението „комбина“ (с което децата особено се гордеят, и което ги успокоява), където група от няколко деца се капсулира и дели всичко по равно вътре в групата и безусловно членовете ѝ се защитават срещу другите „комбини“. Това явление обаче не се идентифицира нито от децата нито от възрастните като дискриминация.

По отношение на взаимоотношенията между момчета и момичета, според възпитателите те се доближават много до естествените взаимоотношения между братя и сестри. Децата от домовете предпочитат по-интимните им приятели да са от средата извън дома (особено момичетата). И едните и другите имат еднакви задължения по отношение на поддържане на битовата среда, подреждане, почистване, сервиране, еднакви възможности по отношение на използването на общите помещения, игри, телевизор, компютри. Ако има различия, те се появяват извън дома. **В нито една от разглежданите институции не се идентифицира някакъв вид дискриминация или неравно третиране от страна на децата по признак пол.**

Децата казват, че са приятели с всички от дома и че не се делят на малки/ големи, българи/роми, момичета/момчета и т.н. Това обаче е на думи. Самите те формират близки приятелства предимно на базата на възраст и еднакъв пол. Всъщност, големите момичета по-рядко общуват с големите момче-

та, защото по-рядко са в дома, а извън дома почти не общуват, докато малките нямат такъв избор – те са постоянно заедно.

Не може да се говори за разделение по **социален произход**, тъй като всички са от бедни семейства, а и за тях най-важното е това, че всички са в институцията. **Не се откри никакво разделение и дискриминационни нагласи между децата по признаците религиозна принадлежност и сексуална ориентация.** Единствено във ВУИ се споменава определението „меки китки“ от дете, без това да е съпроводено с негативен коментар, което все пак е индикация, че в тези предимно „само мъжки“ институции не са изключени хомосексуални контакти.

Доколкото може да се говори за дискриминационни нагласи и практики, те съществуват най-вече спрямо децата с увреждане. Почти във всички домове има деца с увреждане. Отношението на децата към тях е различно – от подигравки и обиди до съзнателни опити да ги включат в игрите си, често свързани с усилията на персонала на дома да ги приобщи. Почти навсякъде обаче тези деца са отбягвани и обиждани от другите в различна степен.

...децата я закачат, удрят я, с чехли я целят, какво ли не, и тя не може да се защити, защото веднага почва да се срамува, да се мушти и... да говори зад техния гръб и не може да се защити. (ДДЛРГ, коментар на момиче на 15 г. по отношение на дете с увреждане)

Децата с увреждане са първите, а често и единствените, които другите деца сочат като дискриминирани (след като им бъде обяснено какво значи това), като уточняват, че не са виждали някой да се държи зле с тях извън дома, а само в дома от другите деца. Това съвсем не означава, че тези деца не са дискриминирани навън, но тъй като те рядко излизат от дома, освен за училище, а когато излизат са само с възпитател, или ако имат брат или се-

стра, с които да се разхождат, това остава невидимо за децата. Останалите деца разказват, че възпитателите се държат много добре с децата с увреждане. Едно момиче с увреждане обаче споделя, че в училище другите деца не се държат добре с нея и че не обича да ходи на училище.

– Отношение на възпитателите към децата

Възпитателите в институциите са с различно образование и професионална подготовка. Някои са бивши учители с педагогическо образование, които след закриване на местно училище са преквалифицирани като възпитатели, дори като социални работници, без да са преминали през някакво специално обучение. В същото време социални работници влизат в ролята на възпитатели, от които се очаква да помагат в самоподготовката на децата за училище, без да имат необходимите знания и квалификация за това, особено когато става въпрос за нуждите на по-големите деца.

Често по-големите деца се чувстват дискриминирани от факта, че възпитателите се отнасят с тях „като с малки деца“ и смятат, че отношението към тях би трябвало да е различно. Най-големите (17-19) смятат, че не е правилно правилата (особено тези, свързани с вечерния час и излизането от дома) да са еднакви за всички (Става дума за всички над 12 г. Трябва да се съгласим, че има разлика в зрелостта на децата на 12 и децата на 17-18 години). Те решават този проблем, като нарушават или не се съобразяват с правилата.

Това, че възпитателите са прекалено отстъпчиви с децата се оценява от много от тях, особено от по-големите, като проблем, тъй като „*то трябва да има граници донякъде, щото може да му се качат на главата*“ (Момиче от ДДЛРГ, 17 г.). За възпитателите, които харесват, децата казват: „*хем е строга, хем добра*“, същевременно „*нито посяга, нито крещи (...)* и *уважава децата*“ и „*ние сме свикнали на по-строга, а сега всичко е пуснато*“ (Момичета 13-

15 по повод смяна на ръководството на ДДЛРГ).

Те (малките) ходят и правят възпитателите на луди, а аз ги гледам, гледам и накрая ...бам, един шамар, да се научиш, и това е човек бе! Пращат ги на магистралата. Да, вижат им курви, туй онуй(...). Не са редовни (взаимоотношенията между възпитателите и децата), в смисъл децата почват да обиждат възпитателя, когато възпитателят не е изпълнил някакво желание на детето, на детето да му е добре, например „Искам на компютъра“, „Няма на компютъра“, „Ти ли ще ми кажеш ма, мършо“. И така. А възпитателите нищо не правят, гледат ги (...). Само им казват, че са наказани... ама това остава само на думи. (Момичета от ДДЛРГ, 16-18 г.)

Така, когато не успяват да овладяват дисциплината възпитателите всъщност понякога разчитат на по-големите деца, които се намесват на страната на възпитателите.

...когато госпожата не може да ги укроти, ние се качваме да ги приспим набързо. Аз честно казано, като гледам някои деца какво се отварят на възпитателите, понякога си представям, че съм възпитател, защото понякога много ме дразнят малките и аз ги таковам - чат, чат – да си мият краката и да лягат да спят. (Момче ДДЛРГ, 16 г.)

Липсата на авторитетна фигура на възрастния е предпоставка за насилие между децата. Изглежда физическите наказания не са заличени като практика, а само изпълнението им е прехвърлено на по-големите деца, въпреки че навсякъде насилието между децата е изрично забранено. Няма ясни работещи санкции или мерки за овладяване на ситуацията, които възпитателите да могат да използват и това безсилие ги кара да прехвърлят, често несъзнателно, изпълнението на онези мерки, които според тях действат

(физическите наказания и заплахите) на големите деца, които няма да бъдат санкционирани за това, че ги прилагат. Във всички тези случаи децата се явяват като „защитници“ на възпитателите и реда, което за тях дава морално оправдание за постъпката, а не си дават сметка, че насилието е нередно, не просто защото е забранено от правилата в дома. **Това явление, освен че дискриминира децата (и малките и големите, превръщайки едните в жертви, а другите в насилници), създава и порочен кръг, в който децата все повече губят чувството на уважение към възпитателите, които от своя страна все по-трудно се справят с критичните ситуации.** Може да се каже, че съществува зависимост между разказите за липса на контрол от страна на възпитателите в дома и тези за случаите, когато по-големите проявяват насилие срещу по-малките деца, но събраната емпирична информация не е достатъчна, за да се направят по-подробни и категорични изводи. От някои интервюта става ясно, че практиката децата да прибегват до заплахи и насилие е стара. Някои деца разказват, че навремето и с тях са се отнасяли така. Децата разрешават конфликтите си с насилие и в училище (не само тези от дома) и всъщност нямат социален опит, който да ги научи да се справят с такива ситуации по друг начин. **Най-малкото може да се каже, че съществува толерантност към поведението на насилие на големите деца спрямо по-малките, в случаите, когато последните не спазват правилата.**

Ситуацията, когато децата са оставени на собствените си пориви и възрастният е абдикирал от отговорността си да бъде фигурата, спрямо която децата да научават зачитането на другия и да разбират себе си крие и други опасности – **по-силният успява да доминира по-слабия, т.е. действа законът на джунглата.** Това може да се счита за форма на дискриминация, защото ощетява групата като цяло от среда за формиране на морални норми и отношения. Макар и в друг ва-

риант това се потвърждава и от интервютата във ВУИ.

И как решавате конфликтите? „... ами никак“. А какво става когато някой те нагруби или удари? „Ами после като излезе учителят и ние се оправяме.“ И как се оправяте? „Еми с бой“. Не е ли страшно винаги с бой да се оправяте? Големите не могат ли да ви наранят по-тежко? „Ние сме свикнали“. (Дете от ВУИ, 13 г.)

Казарменият режим на живот във ВУИ и СПИ от една страна дава структура и удържа децата и младежите, които имат емоционални и поведенчески проблеми и трудно управляват себе си. От друга страна, обаче тази практика е силно ограничаваща и репресивна, което е предпоставка за непреки и преки дискриминационни действия, защото остава скрита регулацията на отношенията между възрастните и децата, основани на притежаването на власт от едните и подчинението на другите. Подобна среда формира зависимо поведение и третиране, което може да бъде нелоялно и нечестно към едни и фаворизиране на други в същото време.

Отношение на външния свят – учители, съученици, местна общност

– Учители

От всички интервюирани възрастни като че ли учителите в училищата изразяват най-ясни дискриминационни нагласи, въпреки че твърдят обратното. Най-ясно и ярко изразено е отношението на учителите от по-големите градове.

Ние работим с ресурсен учител и всички деца на ресурсно обучение имат някакво увреждане, има с умствени увреждания, други заекват, или имат проблеми със слух или зрение, те ползват помощта на ресурсния учител. Но да Ви кажа, те според мен тук страдат. В нормалния клас, те нямат самочувствие, в помощните училища според

мен, бяха по в средата си, опитваме се да ги социализираме, но те са по-бавни, не успяват във всичко, това по никакъв начин не им носи социализация, мисля че е грешка, че затвориха помощните училища. (...) Децата с увреждане, ако нямат някакви видими белези, са почти невидими, присъстват в клас, но знаят, че няма да успеят, като другите деца, денят им минава, все едно не съществуват в обществото, изолирани са. (Начален учител)

Такива нагласи се идентифицират и спрямо децата от домовете изобщо, независимо дали са с увреждане или не.

Ами не знам причината, но на децата от дома не им се учи много, макар че условията им там са перфектни, всичко им е осигурено и това много ме ядосва, идват, не учат, не пишат. (Прогимназиален учител)

И Все пак се забелязва голяма промяна в интервютата на децата, които сега са в дом и на тези, напуснали институциите преди 5 и повече години. Тя е именно в разказите за взаимоотношенията със съучениците и учителите. Днес повечето деца казват, че се разбират добре със съучениците си и с учителите, докато някои от бившите възпитаници разказват, че преди е имало силно негативно отношение към тях в училище и са били дискриминирани както от учителите, така и от съучениците си.

Имах много голям комплекс от това, че съм от дом, който беше много подсилен и от децата в училище, тъй като ние учехме с децата от региона и там имаше много лошо отношение към децата от дома, от страна на учители и съученици и това засили моите комплекси, съответно когато завърших това все още беше част от мен.

Имаше дискриминация, от страна на учителите и в следствие от децата, заради това, че бях от пансиона (...) Имаше по-малки очаквания към

теб, тоест ако не си добър ученик и си от пансион, това е нещо нормално. Това беше нещо като идентичност: децата от дома нямат добри оценки, което дори ме караше да ми е комфортно в тази зона и да не изисквам сам от себе си. (Бивш възпитаник на ДДЛРГ)

Трябва да се отбележи, че това се променя, когато респондентите преминават в средните училища, където в много по-малка степен е имало такава отношение. Там са се разбирали по-добре със съучениците си и са имали приятели сред тях.

В това училище (средното) вече по-добре се държаха децата, бяха по-големи, но аз имах тези страхове да не разберат, че съм от дом. (Бивш възпитаник на ДДЛРГ)

Учителите по правило се стараят да приобщат децата от домовете. Преди често децата от дома са били наричани „домаджии“, но това вече се случва рядко. На повечето места учителите посещават дома и се запознават с условията, при които живеят и учат децата.

Съчувствието което води до снизхождение също е форма на дискриминация, към която някои деца от домовете са особено чувствителни.

Децата от дом, всички малко или много им съчувстваме и се опитваме да бъдем много добри към тях и не изискваме достатъчно и те малко дърпат назад останалите. Според мен политиката на държавата е малко слаба в това отношение.

...Децата от дома пък са много мълчаливи, движат се отделно от другите деца, самоизолират се, търсят подкрепата на други деца от дома, а не от класа.

...Те използват до край човешката доброта, а останалите лесно попиват, че е по-лесно да си лош, отколкото добър. (Начален учител)

Дискриминационните нагласи на учителите по признак социално положение понякога са изненадващо искрени и непогръбени, но показват пълно непознаване и неосъзнаване на проблема. Очевидно някои учители все още смятат, че „отличниците“ се раждат такива, и то само в добрите семейства, и че не от тях (учителите) зависи да култивират у децата интерес към ученето, независимо дали децата идват от дом или от семейство и дали са българчета, ромчета или турчета.

Аз съм тук 20 години, това е прекалено много. Това беше едно голямо и пълно, най-хубавото училище в града, понеже аз не съм от този град и за мен беше гордост да работя тук. Минаха тези години със своя прогрес и регрес, те вървят ръка за ръка и броят на учениците доста намаля, просто не е същото, имаме богата история, добра база, но и между колектива нещата се промениха, и между децата, липсата на ученици доведе до внедряването на дечица, от дом, със специални потребности, ромчета и това даде друга визия на училището и доведе до отлив на отличници. (Начален учител)

– Съученици

Отношението на съучениците понякога е силно травмиращо, дори повече отколкото на възрастните, защото е по-искрено и явно. Независимо, че интервюираните съученици на децата от домовете декларират добри чувства и липса на разделящи линии между тях и приятелите от дома, усещанията на момчетата и момичетата от ДДЛРГ са различни, особено на по-големите и особено когато домът се намира в град.

Има всякакви деца в домовете: такива, които нарочно се дразнят с другите, има такива, които са тихи и не се занимават с никой, има и такива, които гледат да направят повече приятели. (Съученик на дете от ДДЛРГ)

Деца сами си поставят бариери и развиват комплекси, защото не могат да си позволят да участват в извънучилищния живот активно, без да нарушат режима на групата и правилата в училище. **По-големите момчета споделят, че се притесняват да признаят пред момичета, че са от дом, защото се опасяват, че те ще изгубят интерес към тях като разберат произхода им. Същото се случва и с момичетата.**

Аз не обичам да ме знаят, че съм от дома. Даже, като ме питат аз не казвам че съм от дома... въпреки че за нас правят отстъпки, примерно като ходим да се подстрижем..., малко е притеснително, затова, като ме питат от къде съм, казвам „от тука съм си“. (Момче от ДДЛРГ, 17 г.)

...Щото имам приятели, които не искам да знаят от къде съм, що съм, е такива работи... Знаят, че съм от (...), че съм печена, че съм страхотна, ама само това знаят. Не знаят, че съм в дом. (Момиче от ДДЛРГ, 17 г.)

По-големите деца се притесняват от етикета „дете от дом“. Те съзнават, че отношението към тях би могло да се промени и предпочитат да премълчат, за да запазят усещането за приятелство навън. Всъщност повечето от по-големите деца казват, че техните най-добри приятели са сред съучениците им. Това говори за доста положителна промяна в нагласите на обществото към различията и по-точно в тези на младите хора. Мнението на възпитателите по този въпрос не е задължително по-обективно. **Напротив, самите възпитатели прехвърлят свои дискриминационни нагласи и предположения към съучениците на възпитаниците си** (понеже те виждат възпитаниците си като различни и тази разлика за тях е значима).

Казват, че имат приятели в училище, но никой не ги е канил вкъщи, рядко се случва. Не би трябвало да го разочароваш разбира се, никога няма да му го кажеш, но само лекичко питаш: „А ходил ли си в тях?“ и то: „Не.“ Ние сме дотук, до прага на училището. (Възпитател ДДЛРГ)

Интервюта с децата от приемните семейства не дават повод за различни изводи. Момиченцата пазят неприятен спомен за училището, което са посещавали, докато са били в дома и заявяват, че новото им училище (откакто са в приемните семейства) е много по-хубаво и там никой не ги обижда.

– Местна общност

Отношението на местната общност към децата от институциите е доста различно, в зависимост от това дали институцията се намира в малко населено място или в голям град. В малкото населено място домът се възприема като част от общността, докато в града на тези деца се гледа по-често като на „различни“. **Друг е въпросът как се отнася общността към децата, когато напуснат дома... обикновено към тях има недоверие.**

Понякога родителите на съучениците им са настроени отрицателно, но това обикновено е във връзка с някое дете със СОП, което пречи на работата на класа, а учителят няма право да го изгони. И тогава родителите протестират... (Учител)

Отношението на околните към децата от ВУИ и СПИ е определено дискриминационно именно защото децата живеят в съответната институция. Приемат ги по презумпция за престъпници.

Ако има кражба наоколо, задължително набеждават нашите питомци. Макар че повечето пъти не е така. Те ходят, помагат на хората, но въпреки всичко има отрицателно отношение към тях. Когато веднъж поисках да събера обувки за тях само една жена се отзова... Макар нашите деца да се държат по-добре от другите деца в града, пак ги набеждават, обиждат ги несправедливо. Не ги гледат с добро око. Като ги ползват за работа срещу дребни суми са добри, но като цяло не ги приемат добре. Вярно е, че понякога влизат по дворовете и берат плодове, но все пак, това са деца, не са

затворници, не можем да ги държим вързани. Хората от града събират подписки срещу тях при всеки инцидент. Наложена в училището дисциплина е по-строга, (...) като цяло децата са по-уважителни от учениците в нормалните училища. (Старши възпитател във ВУИ)

Още по поразително е отношението на официалните власти.

Даже имахме официални писма от общински администрации, лично от кметове, за това, че селището, в което се намира съответното СПИ, е много престижно, има планове за развитие в курортно селище; тук ще бъдат построени всякакви спортни съоръжения, всякакви възможности ще бъдат разгърнати за международен туризъм и спорт, а това училище пречи. Даже имаше и обидни формулировки, че пред очите на тези хора, които ще дойдат, не бива да се появяват деца-престъпници. (Експерт МОМН)

– Отношение на експертите

Експертите са склонни да разделят по полов признак проблемите на децата в институциите и да предрешават поведението им. **Определено, отношението към момичетата е по-критично.**

Момчетата по-лесно се съблазняват от външния свят. Такива неща като кипрене, обличане, малко да им се обърне внимание, по-чувствителни са; малко да им се подгадат средства и могат да бъдат въввлечени в различни дейности. Момчетата са поустойчиви, те умеят и да се бранят, но и са по-рискови да бъдат въввлечени в тези, по-„мъжките“ дейности – такива, които да доказват мъжество, защото истината е, че тези деца стават много зрели в твърде ранна възраст. (Експерт ДАЗД)

Въпреки че отричат наличието на дискриминация по признак сексуална ориентация, в квалификациите на експертите за децата се срещат думи като „обратни“, към които децата проявя-

ват изключителна толерантност. В изказванията и на други възрастни децата с различна сексуална ориентация се третираат като болни, на които трябва да се помага. По отношение на възрастта, експертите са склонни да приемат за „естествена“ дискриминацията от големи спрямо малки, независимо от сигналите за тежки злоупотреби.

Експертите проявяват дискриминационни нагласи по признак пол и сексуална ориентация и възприемат като „естествена“ дискриминацията по признак възраст.

Приемат се деца от 7 до 18 г. и съвсем естествено е да се случват такива неща като например голямото дете да налага неща, да изисква от по-малките така, както е и в едно семейство разбира се. Големите деца са авторитетите, а малките просто трябва да ги следват. (Експерт ДАЗД)

Що се отнася до **етническата принагледност**, някои експерти проявяват нескрити дискриминационни нагласи, независимо, че твърдят, че са загрижени за децата.

Домовете на наша територия по-слоняват сбирщина от всякакви дошли от цялата страна хора от ромски произход, които не работят, неграмотни са, а и не търсят работа. Там, в единия дом сред децата се е появило усещането, че някой трябва да се грижи за тях, а те само да безделничат. Дори ходенето на училище е проблем за тях. Смятат, че социални грижи ще ги поеме и те само ще си почиват. Никой не им е изградил желание да се учат, да си вземат професия и поемат живота в ръцете си. Основно поради това, те стават контингент на полицията, защото неминуемо правят правонарушения. (Служител СДВР)

За повечето ромчета, животът в институцията е крачка напред в качеството на живот от гетата, в които са родени, без ток, вода и елементарна хигиена. В домовете те се научават на ред и лична хигиена, което е в плюс за тях. Освен това институциите гарантират ходене на училище, което в гетото е под въпрос. (Експерт АСП)

В същото време експертите идентифицират дискриминационно отношение на обществото на база етнос, като се разграничават от него.

Като дискриминация определям отношението на българите към всички ромии. Подозрителност, недобронамереност, която е демонстрирана към тях (...) телевизията и интернет, медиите като цяло са основният учител на децата, и без да съзнават формата на дискриминация, понякога употребяват думата съвсем неуместно, за да спекулират. Когато са обвинени в неправомерно деяние, те отричат и се позовават на дискриминационно отношение заради етноса, например. Използват тази дума като защита. Но има и такива, които имат право. Имам стар клиент, който отдавна е пълнолетен, който поддържа контакта с мен и ми сподели, че има проблем за постъпване на работа, напр. в автомобилка и само, защото е ром не получава работата. Това си е чиста дискриминация. (Служител СДВР)

Най-силно засегнати от дискриминационни нагласи са децата с увреждания. На практика, децата, които са квалифицирани като „лежащи“ са третираны неравно с останалите и не се прави опит те да бъдат приобщени – те нямат лични вещи, нито организирано пространство. Те са два пъти изоставени – веднъж от родителите си и втори път от обществото.

*Семействата изоставят деца, защото не могат или не искат да се справят, или семейството не знае как да се справи, няма кой да ги уведоми, кой да има каже как. **И честите съвети на медицинските работници в тези случаи са, че като медицински проблем той трябва да се лекува в тези домове,** където децата ще получат адекватна здравна грижа. Но в домовете за деца с увреждания те са в затворена среда, така че нямат и връзка с външния свят. От друга страна имат сериозни проблеми със здравето, комуникацията, със социализацията. Но особено важно за здравните проблеми на децата е, че не се посрещат адекватно. Поставят се едни диагнози в един период, след което не са направени необходимите интервенции, за да се подобри положението. Децата, които са с полски форми (на увреждания), мисля, че се интегрират в училища, в специални такива, с ресурсни учители. Но по-трудно е състоянието там, където децата са с по-тежки увреждания, лежащи ... От впечатленията ми от персонала смятам, че те не разбират нуждата, не допускат, че това дете може да се обучава. И не само персональът – самите училища също. (Експерт ДАЗД)*

По време на изследването се установи, че отделите за закрила на детето не винаги работят в синхрон с институциите, предоставящи грижа на децата. **Като слабост се идентифицира и работата с родителите.** Според експертите от ДАЗД родителите трябва да бъдат въввлечени да участват в живота на децата, но изпълнението на тази задача е оставено предимно на домовете, които нямат необходимия капацитет. Според възпитателите в ДДЛРГ изискванията, които се поставят от ОЗД към родителите на децата в институциите са непосилни и те не могат да ги изпълнят, което още повече ограничава връзките им с децата. Получава се така, че вместо да се насърчават и улесняват връзките с родителите и семействата, те се затрудняват.

Тогава, когато в дома се приемаше по определени принципи: деца с един родител, без родители или с изтърпяващи наказание или психично болни, децата идваха и в някаква степен осъзнаваха необходимостта от дома, дори и да имат семейство и не преставаха да поддържат контакт със семейството. Сега през последните години прави впечатление, че родителите им много често не се обръщат към тях, напротив на очакванията. Второ, поставят се такива изисквания към родителите от страна на социалните служби, на които и аз не мога да отговоря. Така че се въртим в един омагьосан кръг(...) Е, много съм любопитен как всички деца ще ги върнат в семействата. То това е утопия, не може да го държиш до 20 год. в дома и..., че то тези деца, ако имат семейства и ден няма да стоят в дома. (Възпитател, ДДЛРГ)

Друг идентифициран проблем е съзнателното насочване на децата от домовете към непрестижни професии. Възможностите им се подценяват системно още в началната точка, а после дискриминационните практики се наслаждават.

Почти всички интервюирани деца са си избрали професии, а тези професии най-често са фризьор, готвач, шофьор, при момичетата се срещат и певица или манекенка, при момчетата – футболист. Не е съвсем ясно как са стигнали до този избор, но е факт, че са редки случаите, когато искат да станат например ветуринарен лекар или психолог, който пише книги.

Не бива да се забравя, че повечето деца си дават сметка за шансовете си да завършат висше образование и да практикуват „по-престижни“ професии. (Особено показателно е интервюто с момиче, бивша възпитаничка на ДДЛРГ, в което то казва: „Радвам се в момента на придобития статус, благодарение на съпруга ми. Никога не съм си и мечтала да бъда финансово обезпечена и да не се притеснявам за това (...) Това ми дава възможност да мисля в друга насока, по-скоро се концентрирам върху себе си, това което ме вълнува“ – (към момента на интервюто момичето кандидатства за специалност иранистика в СУ).

2) Идентифицирани форми на дискриминация

В хода на изследването са идентифицирани различни форми на дискриминация, съществуващи в разнообразни конфигурации. Например, цитатът по-долу е илюстрация на комбинация от съзнателна и систематична дискриминация.

Беше изключително драстично, когато възпитателите ми обясняваха как водят и взимат децата от училище, контактуват с учителите там, и с болка казват, че не е редно едно дете от дома да бъде оставено някъде назад, през един-два реда чинчета от другите. То е обидно! Това си е дискриминация, но тук вече трябва да имаме съдействието на учителите, разбирането от другата страна. (Експерт ДАЗД)

Най-очевидните форми на дискриминация се идентифицират срещу децата в СПИ и ВУИ, които са по-големи, обикновено над 12 годишни. Тези деца получават джобни пари само от родителите си, ако последните благоволят да им дадат или изпратят, което се случва рядко. За да се снабдят с джобни пари те или работят, или продават нещата си или извършват дребни кражби. Понякога работят тежък физически труд само срещу храна и цигари. Повечето от тях работят със знанието на възпитателите, които са изправени пред избора да ги пуснат да работят при хора, които все пак се легитимират и са известни в общността или да рискуват децата да извършат други противообществени прояви, с цел да си набавят необходимите средства. Проблемът обаче е, че това се случва не само през ваканцията, а и през учебната година, когато вместо в училище, малолетните и непълнолетни момчета (обикновено само момчетата) прекарват деня, работейки срещу недостойно ниско заплащане, т.е. стават жертва на явна трудова експлоатация. **Това е пример за пряка, съзнателна и систематична дискриминация, по възраст, пол, етнос и социално положение, при която е очевидно бездействието на държавните органи от една страна да решат проблема с джобните пари на децата и от друга с трудова експлоатация на тези деца.** Тази множествена и многообразна дискриминация е най-ощетяваща за децата.

3. Възприятия на децата за дискриминация и равно третиране

а) Какво Влагат децата в понятието дискриминация и справедливо и равно третиране

Знаете ли какво е дискриминация?

...Сещам се за хората, които са с увреждане или за децата в дома. В смисъл, че някои хора ги възприемат като по-нисши или по-примитивни, или по-глупави, или нещо по-различно, по-лошо.

...Да не обръщаш внимание на някой, да не общуваш с него.

...Дискриминация е, когато много хора отбягват един човек, защото той не пасва на тяхната компания или е по-добър от тях

...Значи да те делят, лошо да се държат с тебе всички. Защото, примерно си от дом.

...Да разделяш културите. Примерно да има негър и аз да му кажа: „Махай се оттука, ти си черен.“ Да го разделям от нас. Или пък той да е ром и аз да му се подигравам, защото нали знаете – те са по-така... И да му викам: „Циганин, махай се оттука!“.

...Дискриминация е снизходителното отношение на другите хора, като разберат че си от дом, съжалението...

В повечето случаи децата не знаят какво е дискриминация, а само по-големите могат да обяснят какво е равно третиране. В горните примери са включени и извадки от интервюта на бившите възпитаници на ДДЛРГ.

Усещането за неравни възможности идва предимно от липсата на подкрепа след излизане от институцията. Децата, които имат семейства, са подкрепяни от тях докато си намерят работа или докато продължават образованието си. При децата, които нямат близки хора, няма механизъм, който да ги подкрепи и да компенсира тази липса. Но тук въпросът е сложен от този за дискриминация по признак социално положение, защото това е валидно в същата степен за много деца на по-бедни и социално слаби семейства, които не са имали досега

с институцията. Освен това всички тези деца (от дом или не) не могат да си позволят да продължат образованието си, което го голяма степен предопределя мястото им на пазара на труда. Т.е., това става част от един по-голям социален проблем, свързан с неравенствата, особено в достъпа до образование и пазара на труда. **Голямата разлика в случая, както става ясно в интервюта е, че у децата от дом се създава нагласа, че те трябва да получават всичко наготово и стават неактивни и несамостоятелни и трудно преодоляват тази ситуация.** Те също така нямат реална представа за стойността на нещата, които получават (храна, облекло, забавления), нито за стойността на нещата, които искат, нито за труда, който е необходим, за да си позволят много от тези

неща извън институцията. В семействата децата обикновено участват в пазаруването на храна и обикновено по-големите имат някаква представа за семейния бюджет, докато децата от дома си купуват най-вече вафли, чипсове и кола в магазините и измерват нещата в тях. (Някои от децата на тишейджърска възраст бяха изключително любопитни за забавленията, които има в София, но се шокираха от цената на билет за концерт, за който питаха, защото за тях сумите над 30 лв и особено трицифрените, звучат по-скоро абстрактно.)

б) Връзка между усещанията за дискриминация и познаването на правата на детето

Възпитателите и учителите подчертават, без разлика в институцията, че децата знаят добре правата си и претендират за тях, докато определено пренебрегват задълженията си. Постоянно се противопоставят правата на задълженията. В същото време се идентифицират ясно само задълженията на децата в рамките на институцията.

Знаят си повече правата, отколкото задълженията. Не ги споменават, но показват това категорично. (Възпитател ДДЛРГ)

Въпреки твърденията, че децата познават правата си, възпитателите не могат да дадат пример кога децата са били запознани с тези права. Задълженията обаче са разписани под формата на „правила“ във всички институции.

Самите деца също трудно разбират въпроса за „правата на децата“. Не могат да посочат конкретно кога са били запознани с тях, с изключение на случаи, когато НПО са ги посещавали и са им говорили за права. Много често смесват понятията „права“ и „правила“, докато по отношение на задълженията нямат никакви колебания. **Нямат усещане, че правата им се**

нарушават по какъвто и да е начин, тъй като на практика нямат представа конкретно в какво се състоят те. Но възрастните не са на същото мнение, макар че самите те проявяват завидно неразбиране по отношение на смисъла на правата на детето.

Относно това знаят ли си правата – бих казала, че добре си ги знаят. Годици наред са информирани - първо беше гореща телефонна линия, сега национална телефонна линия за деца. (Експерт ДАЗД)

Знаят жалби да пишат, какво да направят, дори могат да се организират, ако решат нещо да правят. Или да кажат на някого, че не е прав и да му покажат как става. Друг е въпросът доколко могат да осмислят своите права. Информирани са повече за правата си, задълженията сякаш ги оставяме малко встрани. Няма равнопоставеност между тия неща. Изведнъж излиза, че имаме много права, тък задължения – малко. (Възпитател ДДЛРГ)

4. Чувстват ли се децата дискриминирани

Децата, живеещи в институциите нямат усещането, че са дискриминирани по някакъв начин, тъй като за тях терминът „дискриминация“ е лишен от съдържание.

Децата рядко се отъждествяват с определен етнос, полът не е определящ в различните им неравенства, единствено възрастта води до някакви осезаеми различия.

В същото време те имат усещане за ограничения и несправедливост по отношение на външния свят, тъй като има съществени разлики в техния начин на живот и този на околните.

а) Ситуации, в които децата усещат неравенство

- Не могат да излизат свободно – ограничени са както от времевия режим, така и от пространството, в което живеят;
- Не могат никога да останат сами – всеки човек има нужда да остане сам със себе си поне за кратко, преди да започне да общува с другите; децата в институциите на практика нямат лично пространство и поради това трудно приемат да спазват личното пространство на другите;
- Не получават достатъчно средства – в повечето случаи не могат да се сравняват със съучениците си; не могат да участват наравно с тях в социалния живот извън училище, не могат да участват в екскурзии и други мероприятия, които изискват допълнителни средства; резултатът е или изолация или „намиране на приятели, които да плащат и за тях“;
- Децата от СПИ и ВУИ са напълно лишени от регламентирани средства, с които да разполагат самостоятелно, което ги въвлича в нежелани дейности;

- Нямат грехи като другите – децата се чувстват недопустимо унифицирани, тъй като често, когато се получават дарения, те са еднакви за всички, а последното нещо, което биха желали е да изглеждат по един и същи начин и в същото време да се отличават от другите като група;
- Често се чувстват излъгани от родителите си – в стремежа да се поддържат връзки със семейната среда у децата се създават нереалистични очаквания по отношение на родителите и възможността за контакти и връщане при тях, които допълнително ги натоварват;
- Не могат да получат необходимото индивидуално внимание от възпитателите – това е особено важно за по-малките деца, които имат нужда от повече и по-специално внимание;
- Не могат да избират къде да продължат образованието си.

б) Основните социални актьори, от които децата усещат неравно третиране

– самите деца от институциите

По-малките деца имат усещане за неравно третиране от страна на по-големите.

– съучениците

Съучениците понякога се подиграват на грехите и обувките им, защото са стари или демодирани „...я какви сандали...“. Викат им домаджии.

– възпитателите

Повечето деца казват, че възпитателите се държат еднакво с всички, но „тези, които слушат повече – към тях са по-добри“. Възпитателите като правило нямат любимци, освен „послушните деца“ и затова „единия ден си така, след два дена вече е друго“. Това да са любимци на възпитателите децата свързват най-вече с доверие – „имат ми повече доверие“ е най-честият отговор на въпроса какво означава да са любимци на възпитателите.

– учителите

Деца са чувствителни към дискриминационните нагласи на учителите. Момче от ДДЛРГ разказва как когато са били в 9-ти клас една учителка пред целия клас казала, че децата от дома „ядат парите на държавата“. Друго момче споделя, че учителите често ги карат да почистват неща, които другите са изцапали. Най-неприятно е съжалението, с което се отнасят към тях.

– местната общност

Хората от града ги наричат „хулигани“, независимо, че нищо не са направили. Отнасят се към тях враждебно и прегубедено, „викат ни, че сме много крадливи..., а аз нищо не съм им откраднал“.

– експертите

Тези, които „идват, питат, спят и си отиват и нищо не се случва“. Това са експертите и проверяващите, които посещават институциите и за чиито посещения децата се подготвят предварително с очакване, че нещо ще се промени...

Идваха някакви тук с коли. Много коли. Спаха два дни. Съвет имаше и после питаха как е тука. - И вие какво казахте? Как е?- Амиии, знаеш. Уж... добре. Уж...(Деце от ВУИ)

В) Влияние на дискриминационните практики на ежедневието на децата

– агресивност

Животът в институцията култивира в децата много висок праг на толериране на физическото насилие. На практика те много лесно приемат физическото наказание и не го усещат като нещо неправомерно. По-големите са негласно толерирани от възрастните в дома да налагат физически наказания на по-малките (главно шамари), а по-малките си мълчат, защото са убедени, че са наказани справедливо. Често в рамките на институцията има по един – двама „побойници“, с които възпитателите

не могат да се справят и затова не реагират, а децата си мълчат от страх, за да не се обърне срещу тях агресията (типичен пример за физически тормоз).

– нежелание за учене и липса на мотивация за образование

Деца, които се сблъскват от началото с някакви трудности в ученето се отказват много лесно. За всички ученето е неприятно задължение, а когато възрастните (основно учителите) показват незаинтересованост от постиженията на детето, то се демотивира допълнително. Друг демотивиращ фактор е, че учителите имат много пониски изисквания към децата от дома, отколкото към останалите. Деца не виждат ползата от ученето.

Това, което основно ги демотивира, е, че те нямат подготовката да бъдат в групата, в класа, да бъдат на ниво, т.е. да не им се подиграват ... Затова и отпадат от училището, защото не достигат нивото, изостават, а е много трудно да навакваш това, с което изоставаш ... Никой не иска да ходи там, където не е обичан, където не е на ниво, където не е забелязван, където понякога се обръщат с пренебрежение към него, защото е от дома. (Възпитател ДДЛРГ)

– неуважително отношение към възрастните

Констатира се сред по-малките деца. От една страна, поради липсата на родител, те търсят максимално внимание от страна на възпитателя, от друга страна, усещайки ограничените свободи на възпитателите да налагат дисциплина и ред, те злоупотребяват, особено с по-толерантните възпитатели. Строгите се ползват с повече уважение, а може би и страх.

– заучена безпомощност

Животът в институцията не допринася за изграждане на трудови навици сред децата. Те очакват да получават, да са обгрижвани. Вярно е, че те са ангажирани с поддържане на битовата си

среда, но това не е достатъчно, за да бъдат те подготвени за самостоятелен живот. Децата много често ходят „до магазина“, но са наясно само с цената на вафлите и някои други дреболии. Нямаат представа за стойността на парите и живота и за това, че когато излязат от институцията, ще трябва да се грижат за много повече неща.

– **желание за бягство и спасение**

Бягството като начин на спасение не е типично само за децата от институциите. Никои не бяга, когато е щастлив, доволен и се чувства добре. Нито възрастни, нито деца. Желанието за бягство е особено силно сред децата от СПИ и ВУИ, които са с ограничена свобода на движение. Бягството се превръща в самоцел, за да се освободи от казармения ред, от насилието, от режима, неприсъщ за деца, от отношението на външния свят; от бедността и унижението, да избяга от „края на света“ и да се върне у дома. Не само децата от ВУИ и СПИ бягат. Бягат всички, които мислят, че има къде да отидат – при родители, при роднини, при някого, когото считат за близък. Колкото и да е „хубаво“ в институцията, жаждата за свобода е непреодолима, децата бягат, за да си отидат у дома.

А защо сега не си във ваканция? „Защото избягах.“ Къде избягах? „Ами отидох си (...), спях два дни у дома и после един ден спях до много късно, чак до 12 ч. и полицията дойде и ме хвана като се опитвах да излезна през прозореца.“ И те върнаха тук и сега си наказан да не си ходиш. „Да, ама за нова година ще си отида“.
(Деце на 13 г., ВУИ)

– **желание да пораснат и да работят**

Почти всички деца мечтаят за бъдеще, в което имат нормално семейство и работа. Искат да пораснат, да си намерят хубава работа, много често в чужбина и да имат деца, за които ще се грижат. Рядко обаче свързват намирането на работа с образованието.

Бих си пожелала да се махна от тук и повече да не стъпвам в такива интернати нали, да завърша училище и после да се омъжа и да си направя щастливо семейство, нищо повече не искам. И да имам бъдеще. (Момиче на 16 г., СПИ)

Искам от тука да излизам. Три години, догодина правя вече четвърта. За сега съм тука по желание. Ако съм си свободен, ще си уча вече ако трябва и до 12 клас. Ще си продължа. Ама само свободата ми трябва. Смятам да живея хубаво. И да започвам от началото като чист човек. На чисто. Без разни истории. (Момче на 16 г., СПИ)

Представям си семейство. Работя в един ресторант. Всяка сутрин, ей тъй пари да има, да дам (на децата) да ходят на училище, да ги възпитам добре. Да не крадат, да не се обиждат, да не се бият, да ги поддържам чисти, къщата ми хубава, да не е някоя кирпичарка, някоя съборетина. Е туй искам в живота ми да се сбъдне... (Момче на 16 г., ВУИ)

5. Добри практики за преодоляване на дискриминацията

а) Какво работи добре според децата

В рамките на изследването са интервюирани и бивши възпитаници на ДДЛРГ, всеки от които е поел по различен път в живота си, но с положителна развръзка. Младите мъже и жени, с които са водени разговори са напуснали домовете преди различен брой години. Всички те са били в домове от ранна възраст и всеки един е преживял голяма промяна - в домовете и живота им, когато институциите, в които са били настанени са започнали да работят по различни проекти с НПО и да изпробват нови системи (в случая холандски) за работа с децата от домовете.

Когато(...) започнаха инвестиции от холандска страна, част от дома се преобрази. Тази т.нар. пилотна група, където децата се обучаваха по холандски модел, получавахме повече индивидуална помощ (...) Беше доста структурирано (...), обръщаше се повече внимание на детето, в зависимост от нуждите му, имаше повече възпитатели, които да се занимават с по-малко деца. Там много от задълженията имаха за цел да ни подготвят за живота след дома. (Бивши възпитаници ДДЛРГ)

Разказът на млад мъж, преместен в друг дом, работещ по подобен модел, е идентичен:

През 2001 г. ме преместиха тук (...) Промени ми се просто и психиката и характерът тука. Станах по-спокоен, по-уравновесен. (...) Там не го чувствах толкова близък дома, в смисъл възпитателите и въобще персонала не съм го възприемал, затова съм си правил каквото искам. (Бивши възпитаници ДДЛРГ)

Този модел повлиява на живота им в дома по много начини, но една от най-важните разлики е създаването на среда, която е по-близка до семейната, както физически, така и в отношенията с възпитателите и между децата:

(...) бяхме по-малко деца и не се хранехме в столова, а имаше бокс - кухня с всекидневна, имаше маса където ядяхме, а от другата страна имаше канапе, в смисъл беше направено, като дом на семейство, не дома, който беше преди това, в който не се чувстваш у дома, докато по време на проекта, това го имаше, ядяхме всички на една маса, което ни помагаше в общуването, беше както в едно семейство"; аз имах някакво семейство, но имаше много деца, които изобщо нямаха, за тях това бяха съвсем непознати неща. (Бивши възпитаници ДДЛРГ)

Според интервюираните това коренно е променило отношенията им с възпитателите, които са станали по-близки, подобни на тези между родител и дете.

(...) Този по-интимен, по-семеен един вид вариант, менторът да се събере с децата или с едно дете, отношението да бъде повече родителско, доколкото е възможно, беше по-успешен, отпускаше се детето да говори за проблемите си, психологически най-вече, защото имаше много такива проблеми, които те не знаеха как да изразят. (Бивши възпитаници ДДЛРГ)

Интервюираните споделят, че преди да се въведе новата система децата редовно са бягали от училище, докато промените са повлияли дълбоко върху мотивацията на децата за учене и цялостното им отношение към правилата и задълженията им в дома.

Преди (в другия дом) то не че ги налагаха (правилата) – те (възпитателите) даже не ги интересуваше какво правиш. Примерно на обяд ти пак не си ходил на училище, обажда се твоята класна и това е – до там стигаме. Докато тука чувстваш чувства. По голяма близост – примерно можеш да споделиш с някой от персонала, дори да е домакина, дори да е възпитател, можеш да споделиш, усещаш някаква близост. (Бивши възпитаници ДДЛРГ)

Това вероятно е променило и мотивацията на възпитателите, защото според бивш възпитаник на ДДЛРГ от гр. София, преди това възпитателите са идвали по-скоро формално на работа, колкото да отчетат, че са били, имали са предпочитания към някои деца и с тях се е общувало повече, а след това е имало повече внимание към всички, повече разговори.

Другата голяма разлика, която отчитат е по-голямата самостоятелност, която са придобили живеейки по този начин, която им е била полезна след като са излезли от дома. Научили са се да готвят някакви неща, да перат, да чистят.

Работата по проекти с НПО освен всичко друго разширява хоризонтите на децата и ги прави по-уверени, тъй като те общуват с деца в подобна ситуация от други държави, което донякъде нормализира тяхната собствена житейска ситуация. Децата в един от домовете, които наскоро бяха посетили институция за деца лишени от родителски грижи в западноевропейска държава, разказаха колко са били учудени да научат, че там изобщо има деца като тях, в тяхното положение (т.е. деца, живеещи в институция за деца, лишени от родителски грижи). Много от тях разказват, че сега са мотивирани да учат чужди езици, най-вече английски, за да могат да общуват свободно с тези деца и с хората, с които са се запознали там.

Подобен е разказът и на една от бившите възпитанички на ДДЛРГ, която при контакта си с чужденци по повод проекти на НПО, осъществявани в рамките на дома, в който е била настанена, е използвала и доусъвършенствала английски език, който е учила в училище през това време.

б) Препоръки от възпитателите

Често отговорите на въпроса за препоръки към държавата, относно превенцията на дискриминацията по различните признаци с пресечна точка пол

са противоречиви и се основават на личния опит и преди всичко на продължителността на трудовия стаж на възпитателя в системата на институциите за деца. Препоръките отразяват също притесненията на възпитателите, че поради реформата на геинституционализацията има вероятност да изгубят работата си.

Най-доброто е семейството, но все пак има деца, които нямат такова, а се нуждаят да получат грижи и възпитание. Социалните грижи са встрани, а ние сме до тях непрекъснато. Те имат нужда от нас, а със статистика не се помага на децата. Така че лесно се решава да се закрият домовете, но алтернатива засега няма. Реинтеграцията също е проблематична - какво ще прави детето, където няма никакви условия, а биологичният родител е в неизвестност? (Възпитател ДДЛРГ)

Като препоръка за преодоляване на дискриминацията в училище към децата от домовете се предлага приобщаването им към другите деца в масовите училища. Друго повтарящо се предложение е да се даде възможност на децата да полагат някакъв труд в рамките на институцията (различен от подгържането на чистотата на битовата си среда), който ще ги подготви за самостоятелния живот след напускане.

Препоръчва се също цялостна промяна на концепцията за битова среда на децата, при която те биха имали повече лично пространство и възможност за изява, ограничаване на броя на децата в групите и увеличаване на броя на възпитателите в институциите.

Много важен е индивидуалният подход към всяко едно дете и по-голямата гъвкавост при прилагане на различните стандарти в зависимост от конкретния случай на детето.

Не само учителите, но и възпитателите във ВУИ са на мнение, че статутът на тези заведения трябва да се промени, за да се даде шанс на възпитаниците им да живеят в бъдеще без травмиращ етикет и без дискриминация.

6. Изводи и препоръки към държавните институции

а) Изводи от изследването¹⁰

- Децата от институциите са подложени на различни форми на дискриминация, най-често пряка и скрита, но също и множествена. Потвърждава се хипотезата, че водещ признак, по който са дискриминирани, е социалното положение.
- Не се идентифицира дискриминация по признак етнически произход и по пол, но много често се установява неравно третиране по възраст. (Пример за това е еднаквият порцион за храна на децата на възраст от 7 до 18 г.)
- Идентифицира се често пряка и непряка дискриминация по признак увреждане, както между самите деца, така и от възпитателите и от външната среда.
- Децата от институциите не познават правата си и рядко правят разлика между права и правила. Възрастните в институциите също не са запознати с правата на детето като част от системата на правата на човека и спецификата на неравното третиране. Това води до противопоставяне правата на децата на правата на възрастните и създаване на дискриминационни нагласи от страна на възрастните.
- Децата от институции са по-уязвими за дискриминация поради социалната си изолация, липсата на семейна среда и подкрепа от семейството и това се засилва допълнително от груповия модел на гледане и липсата на индивидуален подход.
- Съществуват многобройни и по-робни стратегически документи и програми, които съдържат множество мерки за подкрепа и предотвратяване на дискриминацията срещу децата в институциите, включително и мерки за позитивна дискриминация, но приложението на тези стратегии и програми е неза-

доволително и с неясен ефект върху децата. (Например, не е ясно спазването на нормативно регламентирания ред и условия за подкрепата на младежите, навършили 18 г, напускащи системата на грижа).

- Има пропуски в регламентирането на правото на джобни пари за децата, настанени в СПИ и ВУИ, които водят до абсурдни ситуации децата да заплащат за външни услуги със собствени средства, с каквито очевидно не разполагат (например за подстригване), както и до недопустима трудова експлоатация.
- В повечето случаи децата от институциите нямат усещане за неравно третиране в рамките на институцията, но това до голяма степен се дължи на факта, че те нямат реална база за сравнение (сравняват се само помежду си).
- Основният признак, по който децата от институциите се чувстват неравно третирани извън институцията е социалното им положение.
- Повечето деца от институциите не припознават образованието като механизъм за постигане на равен старт, особено когато липсва компенсаторният елемент „семејство“. Те разчитат предимно на някаква „невидима сила“ (може би държавата), която ще им помогне в живота.

В домовете за деца не се мисли за грижата за децата като за социална услуга (социална работа) и следователно практикуващите нямат необходимия професионален идентитет, защото подготовката и обучението им не се базира на ценности в социалната работа. Преобладават нагласите, основани на грижата, а не на правата на детето. Доказателство за това са разбиранията, споделени в интервюта на възрастните (социални работници, възпитатели): вярването, че е достатъчно да се третират всички деца по един и същ начин; мисленето, че е достатъчно да познаваш другата култура и разбираш различието, без да изследваш собствените си нагласи; без-

¹⁰ Тези изводи и препоръки са направени на база изследването на нагласите и отразените гледни точки в него. Те не са резултат на анализ на правната и институционална среда и оценка на въздействието на регулациите и политиките на държавата.

действие от страх да не бъдеш обвинен в някакъв вид дискриминация; извинение за насилието. Поради тези вярвания и нагласи, които обуславят устойчивост на дискриминационни и репресивни практики, е необходимо да се провежда обучение на персонала в домовете, както и да се създава пространство за обсъждане на случаи и супервизия.

б) Препоръки¹¹

Необходимо е да се гарантира прилагане на индивидуален подход в грижите за всяко дете, което ще осигури адекватна оценка на неговите потребности и план от грижи, който да даде възможност за собствен маршрут и бъдеще. Третирането на децата „дете – по – дете“, според персоналните нужди и способности означава ангажиране с конкретния случай, по-пълноценно опознаване на силните страни, интересите и потенциала за развитие, както и ангажирането на самото дете със собствената му бъдеща реализация. Това ще даде възможност на детето да изгради своя емоционална ниша от взаимовръзки и отношения, която ще придане смисъл и цел на живота му, както и ще повиши капацитета му за себе-управление. Индивидуалният подход се реализира чрез технологията на „работа по случай“.

Важна посока за преодоляване на дискриминацията е насърчаването на детското участие, повишаването на осъзнатостта за собствената съдба. Овластяването чрез самозастъпничество отваря пътя към промяна на нагласите както на персонала в домовете, така и на самите деца, а от там и на цялото общество. Необходим е ясен и дългосрочен ангажимент в придружаването на децата за участие във вземането на решения, политиките и практиките, които ги касаят.

Важен елемент от промяната е включването на образователната система в подкрепата на децата от домовете и синхронизирането ѝ със социалните политики. От решаващо значение е децата от домовете да имат достъп до професионално ориентиране, про-

фесионално обучение, за да се осигури плавно им интеграция на пазара на труда. Откриването на възможности за учене, научаване и участие предоставя шансове за професионално развитие на децата и младежите и реализирането им на пазара на труда.

Препоръчва се поддържане на много тясна връзка с училището и особено с родителите на съучениците. Менторите на децата от домовете да посещават редовно родителските срещи и да поддържат контакт с родителите на съучениците.

Много е важно, докато децата са в системата за закрила, макар и в институции, да се работи активно за запазване/възстановяване на връзките със семейството. Да се работи активно с бъдещите родители, особено от рисковите групи за осъществяване на превенция на изоставянето на децата.

Необходимо е също да се предвидят оценки на въздействието на различни програми и позитивни мерки, за да се направи обоснован анализ на това какво работи и дава добри резултати; да се предвидят позитивни мерки за децата, които да са съобразени със специфичните им потребности (подкрепа за осигуряване на достъп до образование, допълнителна образователна подкрепа - различни стажантски програми, които да са заплатени, умения за самостоятелен живот и труд, обучение за разрешаване на конфликти и т.н.).

Следва да се направи сериозен анализ на подзаконната нормативна уредба, която много често „изкривява“ прилагането на закона в *par excellence* дискриминационни практики (например лишаването на децата от СПИ и ВУИ от джобни пари).

Също така необходимо е да се проучат успешни истории на деца от домовете след излизането им, за да се изучи опитът, повратните моменти на успех и позитивни изходи, факторите, които са изиграли решаваща роля за подкрепа на детето. Същото може да се направи с цел да се предоставят съответни услуги.

¹¹ За да бъдат направени по-задълбочени препоръки са необходими допълнителни анализи на правната рамка, оценка на нейното въздействие и прилагане, резултатите и ефективността на мерките, които да се основават не само на качествено изследване на нагласите на децата.

Заключение

Настаняването на деца в институции нарушава техните права, гарантирани от международни конвенции, по които Република България е страна (Конвенция на ООН за правата на детето, Конвенция на ООН за правата на хора с увреждания и др.) и води до установяване на дискриминационни модели в образованието и достъпа до качествена грижа и услуги.

Правителството се ангажира чрез „Визия за деинституционализацията на децата в България“, да намали значително броя на децата, настанени в институции. Въпреки, че реформата се подкрепя от международни и местни организации, окончателното закриване на институциите не би могло да се осъществи за кратко време. За да бъде успешна деинституционализацията е необходимо предварително да бъдат разработени, разкрити и тествани алтернативните услуги и грижи за деца и едва след това да се премине към закриването на институциите. В обратния случай обществото отново би станало свидетел на механично копиране и прилагане на политики, които не водят до положителен резултат.

Деинституционализацията е процес, който изисква време, но децата, живеещи в институциите днес се нуждаят от незабавни мерки за подкрепа. Те са група, която поради съществуващите стереотипи и предразсъдъци не участва активно в обществения живот. Поради по-специалните си нужди, те не могат естествено и лесно да бъдат интегрирани в обществото, тъй като няма разработени програми, планове и подходяща нормативна уредба това да се случи. Законите им осигуряват определена защита от дискриминация и сексуално посегателство, но не им осигуряват активното включване в обществения живот.

Българските закони, в това число и ратифицираните международни актове, позволяват на държавата да предприеме всички необходими мерки за придържане към анти-дискриминационното законодателство, включително въвеждането на квоти за групи в неравностойно положение. Квотната система би била подходяща за интеграцията на децата в образованието, започване на работа за децата над 16, както и извънкласни занимания като клубове, спорт, развлечения. Ето защо тази възможност трябва да бъде сериозно обсъдена.

Анти-дискриминационната рамка (особено относно образованието и относно децата с увреждания) дава възможност на държавата да вземе специални мерки в политиката си, които да помогнат за постигане на равни възможности за децата в институциите и тази рамка трябва да бъде използвана в максимална степен.

КОНВЕНЦИЯ НА ООН ЗА ПРАВАТА НА ДЕТЕТО, чл. 2, Забрана за дискриминация

» 1. Държавите – страни по конвенцията, зачитат и осигуряват правата, предвидени в тази конвенция, на всяко дете в пределите на своята юрисдикция, без каквато и да е дискриминация, независимо от расата, цвета на кожата, пола, езика, религията, политическите или други възгледи, националния, етническият или социалният произход, имущественото състояние, инвалидността, рождението или друг статут на детето на детето или на неговите родители или законни настойници.

2. Държавите – страни по конвенцията, вземат всички подходящи мерки за осигуряване закрилата на детето против всички форми на дискриминация или наказание на основание на статута, действията, изразените мнения или убеждения на неговите родители, законни настойници или членовете на неговото семейство.

»

UN CONVENTION ON THE RIGHTS OF THE CHILD, article 2, Non-discrimination

» 1. States Parties shall respect and ensure the rights set forth in the present Convention to each child within their jurisdiction without discrimination of any kind, irrespective of the child's or his or her parent's or legal guardian's race, colour, sex, language, religion, political or other opinion, national, ethnic or social origin, property, disability, birth or other status.

2. States Parties shall take all appropriate measures to ensure that the child is protected against all forms of discrimination or punishment on the basis of the status, activities, expressed opinions, or beliefs of the child's parents, legal guardians, or family members.

»